

Marian Przybyłko

Urząd dziekana w polskim ustawodawstwie synodalnym XVIII wieku

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 19/1-2, 203-239

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MATERIAŁY DO HISTORII NAUKI I LITERATURY
PRAWA KANONICZNEGO W POLSCE

Prawo Kanoniczne
19 (1976) nr 1—2

URZĄD DZIEKANA W POLSKIM USTAWODAWSTWIE
SYNODALNYM XVIII WIEKU *

* Część 1-sza rozprawy tegoż Autora p.t. „Urząd dziekana w rozwoju historycznym” publikowany był: Prawo Kanoniczne 3—4 (1960) s. 195—272; 1—2 (1962) s. 77—148; część 2-ga p.t. „Urząd dziekana w polskim ustawodawstwie synodalnym XVIII w.” — Prawo Kanoniczne 1—2 (1966) s. 113—211. Obecnie publikowany jest dalszy ciąg części 2-giej od Rozdziału IV.

Rozdział IV.

Obowiązki dziekańskie w stosunku do kapłanów

1. Znajomość dekanatu

Przed wszystkim dziekan powinien znać swój dekanat od strony, jeśli tak można powiedzieć, zewnętrznej.

Znajomość dekanatu jest mu potrzebna choćby dlatego, że przecież co pewien czas składa on sprawozdanie biskupowi i stale go informuje o wszystkim, co się dzieje na powierzonym mu terytorium.

Obejmuje ona tak sprawy materialne, jak i personalne życia kościelnego⁴²⁸. W szczególności dziekan powinien wiedzieć, jakie granice ma jego dekanat, z jakich się składa parafii, wiele liczy kościołów, gdzie one się znajdują i pod jakimi są wezwaniami, jakie na terenie dekanatu istnieją kaplice i prywatne oratoria, jakie wioski i miasteczka należą do poszczególnych parafii, czyją stanowią własność, wielu liczą mieszkańców, a zwłaszcza katolików oraz jacy i gdzie pracują duchowni.⁴²⁹

⁴²⁸ *Rozrządzenia*, t. 1, s. 7: „...illud prae caeteris in limine huius Nostri regiminis necessarium censemus, ut de Parochiarum et Ecclesiarum iurisdictioni Nostrae creditarum statu, tam personali, quam reali certiores fieri...”.
⁴²⁹ *Past. Maciejowskiego, De Congregationibus Cleri*: „Et imprimis quilibet eorum, omnes Decanatus sui Parochias, ubi sitae sint, et quam late pateant, quosve aut quales habeant ministros noverint probe”; *syn. w armiński* z r. 1610, s. 267: „Archipresbyteri diligentiam imprimis habere debent notitiam limitum Archipresbyteratuum suorum, nu-

Te i tym podobne wiadomości zdobywa on przy pomocy własnej obserwacji szczególnie przy okazji urzędowych wizyt⁴³⁰, ze sprawozdań proboszczowskich, które potwierdza i przysyła do Kurii⁴³¹, wreszcie z ciągłego i bliskiego kontaktu tak z kapłanami kondekanalnymi, jak i wiernymi, obowiązany o wszystkim mu donosić⁴³².

merumque Ecclesiarum ad eosdem pertinentium, et quibus in locis sitae sunt, sub quibus Patronis, quot villas, quotque Parochias ad suam Iurisdictionem spectantes habeant"; syn. gnieźnieński, Modus Visitationis, Parochus et Presbyteri: „8. Quot villas habeat in sua Parochia? 9. Quot parochianos in universa Parochia? 10. An omnes Catholici, et quot?"; past. Łubieńskiego, art. 9: „Do Dziekana należy informować Nas o prywatnych oratoryach y kaplicach po Dworach znajdujących się"...; Rozządzenia, t. 4, s. 10—11; Wiele iest Wsiów i miasteczek w Parafii, i iakich nazwisk, i kto ich possessorem czyli z Swieckich czyli z Duchownych osób, i to czyli prawem dziedzictwa, czyli zastawy"...; tamże, t. 1, s. 8: „...mandamus; quatenus de Ecclesiis intra fines Decanatus vestri sitis, Nos plene informetis iuxta ea, quae in subiuncto praesentibus Nostris literis scripto continentur"; zob. także odn. 609.

⁴³⁰ *Rozządzenia*, t. 4, s. 10: ...XX. Dziekani uczynią tylko na Wizytach nie iaki Zbiór rzeczy do wiadomości potrzebnych podług punktów niżej w Tabelli na końcu tego pisma położoney wyrażonych i wpisanych w księgę, czyli Protokół takowych Aktów, kopia tego ręką i pieczęcią swoją stwierdzoną do Nas przez swego Wizytatora co rok odeszłą"; por. również niżej gdzie jest mowa o wizytacji dekanalnej.

⁴³¹ Por. np. *Rozządzenia*, t. 1, s. 8—9: „Cuius quidem exemplaria ad omnes Decanatus vestri Parochos, et caeteros Beneficiatos transmittatis, ac iisdem nomine Nostro significetis, ut super singulis annexarum quaestionum articulis, Polonico etiam idiomate, qui velint, excepto ultimo Puncto, quod latino sermone relatum volumus; responsiones veras et sinceras (nullum in illis quamvis minimum praetereundo Punctum (apponant, easque propria manu subscribant, et ad vos quamprimum directae fuerint ... ad Nos transmittere curetis, praevia tamen diligenti perquisitione per Fraternitates Vestras facienda, super quolibet quaestionis puncto a Parochis ... connotando, an ea omnia, et eorum singula veritati nitantur, et si quae aliena ab eadem veritate contra omnem opinionem Nostram reperire contigerit”.

⁴³² Syn chełmski, c. 3: „Ut autem quilibet Decanus, super hactenus enumeratis et similibus, possit se prius, et deinde Nos debite informare, de facili id assequetur, si bonam et fraternali cum Condecanalibus suis tenuerit semper conitelligentiam et correspondentiam.

Sed et ex altera parte tam Parochi, quam alii quicumque Commendarii, Vicarii, Ministri Ecclesiarum, immo universus illius Decanus Populus, oportet, ut... debitam... illis obedientiam praesent, nihil eos celando quod sciscitabuntur pro suo Officio, quinimo si quid certi, cum gravi offensa Dei, iniuria Ecclesiae aut proximi, aut scandalo Fidelium, aliquis sciverit, eidem non odio Personae, sed amore Iustitiae deferre tenetur.

Clerus suten consdecanalis, communicare cum illo confidantur, sua et Ecclesiarum incommoda ac necessitates, Fratrumque defectus, praesertim graves, eidem et per illum Nobis, aut Officio Nostro referre debet"; podobnie stanowi syn. plocki, s. 171, oraz syn. Chełmiński, s. 84—85.

2. Instalacja beneficjatorów i zabezpieczenie majątku kościelnego

Najprostszym obowiązkiem dziekana w stosunku do podległych mu księży, to ich instalacja. Obok świadectwa dziekańskiego o nienagannym trybie życia miała ona w intencji prawodawcy przyczynić się do obsadzenia stanowisk kościelnych właściwymi ludźmi i była wprost konieczna do ważności wykonywanych aktów prawnych⁴³³.

Z zasady przeprowadzał ją dziekan⁴³⁴. Jednak, gdy miał ku temu słuszną przyczynę, mógł się wyrezytować najbliższym⁴³⁵, czy jakimkolwiek innym kondekanałnym proboszczem lub beneficjatem⁴³⁶. Jak zwraca uwagę pastoralna Łubieńskiego, powinien to być kapłan roztropny, przezorny i mający odpowiednie doświadczenie. Przekazując mu zastępstwo, dziekan zaopatrywał go w pisemne upoważnienie.

Instalować należało nie tylko księży po raz pierwszy otrzymujących samodzielne stanowisko, ale w ogóle wszystkich beneficjatorów, a więc tak duszpasterzy diecezjalnych i zakonnych, jak i zwykłych rektorów czy altarystów⁴³⁷.

⁴³³ Syn. krakowski, s. 36 (odn. 219).

⁴³⁴ Syn. plocki, s. 152—153: „...vigilantiae erit Decanorum, ne de rebus ad inventarium Ecclesiae spectantibus Beneficiati disponant, sed res Oeconomicae inviolatas, cum aliquo semper augmento consignentur successori, quas circa introductionem Beneficiati connotabit, unumque exemplar penes Ecclesiam, aliud in Actis suis Decanalibus, tertium ad Officium Nostrum remittet”; Rozporządzenia, s. 32; „... (sc. Do Dziekanów należeć będzie) za pokazanym sobie Instrumentem do Kościoła wprowadzać, Rejestr rzeczy kościelnych. Inwentarz Gospodarstwa nowemu Plebanowi z podpisaniem ręki własnej oddać, aby podczas Wizyty wiedzieć można w jakim stanie odebrane jest Beneficium, a w jakim potym zostawać będzie”. Por. także oba odn. następne.

⁴³⁵ Syn. chełmski, c. 3: „...statuimus, ut abhinc nullus Beneficiatus, per et intra Dioecesim Nostram, a quopiam alio, nisi ab ipsomet Decano suo Foraneo (aut si Decanus iustam legitimi impedimenti habuerit excusationem, a designato ad hunc Actum Condecanali Parocho, datis ad eundem ab ipsomet Decano Literis (introducatur); powyższe zarządzenia syn. chełmskiego prawie dosłownie powtarza syn. chełmiński s. 90—91; syn. lwowski, ses. 2, c. 6: „Curatus..., quam non Curati... instituti, vel introducti... in praesentia Decani aut vicinioris Parochi.”...; zob. także syn. poznański z r. 1738, s. 113 (odn. następny).

⁴³⁶ Syn. poznański z r. 1738, s. 113: „...circa introductiones A. R. Decani; sive viciniores Parochi aut Beneficiati introducetes...”; syn. kijowski, s. 539: „Etiam, imo principaliter ad Decanum Rurale attinet, ut ipsomet in persona, aut (si forte legitime tunc impeditus fuerit) Condecanalis Parochus ab illo designatus Neo-Beneficiati introductioni... praesit”; past. Łubieńskiego, art. 9: „...postanawiamy, aby nie kto inny, ale sam Dziekan do wakującego Kościoła nowego wprowadzował Rektora, chyba żeby z sprawiedliwych przyczyn nie mógł, powinien do tej funkcji na swoje miejsce nazaczyć którego z współdekanalnych, przezorność, roztropność i w tych rzeczach doświadczenie mającego”...

⁴³⁷ Syn. chełmski, c. 3 (odn. 435); syn. poznański z 1720 r., c. 20: „Statuimus enim, ut (sc. Decanus) introducens aliquem noviter in-

Wprowadzać w posiadanie beneficjum można było dopiero wtedy, gdy zainteresowany przedstawił właściwy dokument nominacyjny⁴³⁸. Jak wyraźnie i z naciskiem podkreśla synod chełmski i pastoralna Łubieńskiego, otrzymywano go po uprzednim sprawdzeniu przez dziekana nie naruszonego stanu majątkowego beneficjum dawnego i nowego⁴³⁹.

Instalacja winna się odbyć w obecności ustępującego beneficjata lub, gdyby zmarł, przy udziale wykonawców jego testamentu, albo tych, którzy brali udział w spisie pozostawionego majątku, o ile nim nie rozporządzi⁴⁴⁰. Najbardziej efektywną jej stroną było uroczyste wprowadzenie beneficjata do kościoła⁴⁴¹, najuczciwszą — sporządzenie inwentarza.

Ten ostatni stanowił sprawę tak ważną, że synod poznański z r. 1738 polecił umieszczać w dokumencie nominacyjnym nakaz spisywania go z okazji instalacji. Jak wykazała praktyka, okazał się on skutecznym środkiem dla obrony mienia kościelnego⁴⁴², stanowiącego przecież swego

stitutum ad quodcumque Beneficium"...; syn. plocki s. 153 (odn. 434); syn. chełmiński, s. 186: "...qualibet Beneficiatus Curatus, et non Curatus, post adeptam realem possessionem beneficij, maxime vero in Parochialibus Ecclesiis... in praesentia Decani"...; syn. kijowski, s. 539 (odn. 436); past. Łubieńskiego, art. 9 (tamże); Szurek, s. 13: „Urzednicy kurjałni i dziekani mają czuwać, żeby ... zakonnicy przełożeni nad duszpasterstwem byli instytuowani”; Rozporządzenia, s. 32 (odn. 434).

⁴³⁸ *Rozporządzenia*, s. 32 (odn. 434).

⁴³⁹ Syn. chełmski, c. 10: Cum autem soleant multi, suo vitio et negligentia, Ecclesias, Domosque Ecclesiasticas desolatas resignare; ideo non prius recipiantur Resignationes, quam Decanus Loci, aedificia Ecclesiae, et Domus Plebanalis, sarta tectaque et Inventarium utrumque, Ecclesiae scilicet et Domus, si non aucta, tunc saltem non imminuta, nec deteriorata, resignare volentem, reliquisse, ipsemet ad locum loci descendens viderit, compererit, et Nos aut officium Nostrum prius informaverit.

Alios fructus, resignantem concernentes, res et suppellex eiusdem, in Equis, pecoribus, et pecoribus sequestrentur a Decano, et pro restauratione, ac suppletionem eorum, quae deficient, convertantur”, oraz past. Łubieńskiego, art. 9 (odn. 928).

⁴⁴⁰ Syn. chełmski, c. 3: „...statuimus, ut abhinc nullus Beneficiatus... a quopiam alio, nisi ab ipsomet Decano suo Foraneo... introducatur, in praesentia Executorum Antecessoris...”

Similiter post Intestatum, Successorem in Beneficio, Decanus loci, aut illo mortuo, vicinior Parochus introducet, Executorum autem vices ille, vel illi, qui Inventarium post fata Intestati conscripserunt, et ad delicta ab officio constituti erant, suplebunt”; przepis syn. chełmskiego o instalacji beneficjata po śmierci poprzednika, który zostawił testament, powtarza prawie dosłownie syn. chełmiński, s. 90—91; podobnie wyraża się syn. kijowski, s. 539; past. Łubieńskiego, art. 9, pisze: „...ta Introdukcya powinna się odprawić w przytomności Exekutorów zmarłego, lub na insze Beneficium postępującego Antecessora”...

⁴⁴¹ *Rozporządzenia*, s. 32 (odn. 434).

⁴⁴² Syn. poznański z r. 1738, s. 112—113: „Quoniamvero nonnulli Parochi, Alteristae, allique Beneficiati, post assecutam Institutionem et

rodzaju bazę dla pracy duszpasterskiej⁴⁴³. Gdzie był zaniedbany, placówka po odejściu dotychczasowego gospodarza wyglądała jak po przejściu tatarskiej hordy⁴⁴⁴. Przeciwnie, o ile o nim pamiętano, stan materialny kościoła ulegał poprawie. Przecież tak przy zmianie stanowiska, jak również w wypadku śmierci należało przekazać następcy majątek w pewnym stopniu powiększony, wszelkie zaś zawinione szkody wynagrodzić w dwójnasób bądź osobiście, bądź przez wykonawców ostatniej woli, lub też za pomocą przymusowego sekwestru dokonywanego przez diekana⁴⁴⁵. W najgorszym wypadku inwentarz ujawniał właściwy stan

Introductionem ad sua Beneficia, eadem desolantur, Inventarium receptum passim non relinquunt, res Ecclesiae ac oeconomicas dispergunt, summumque detrimentum, et deteriorationem Beneficiorum efficiunt, proinde subveniendo indemnitati Status quam optimi eorundem decernimus, ut circa introductiones A. R. Decani... Inventarii... circumscriptionem et revisionem... expediant,... ad quem effectum in instrumentis Institutionum eiusmodi, clausulam conscribendi Inventarii apponi volumus"; syn. chełmiński, s. 186: „Ad amovenda autem quaevis in posterum alienationum media, quilibet Beneficiatus... inventarium... conscribat"...; *Rozporządzenia*, s. 32 (odn. 434).

⁴⁴³ Past. Maciejowski, De conservatione bonorum et Iurium Ecclesiasticorum: „Difficile est egentem bene operari... iura imprimis, bona et redditus Ecclesiasticos, quae sunt quasi basis atque seges rerum agendarum, manu teneant, et conservent (sc. Parochi)"; por. także *Rozporządzenia*, t. 4, s. 55—56; „Upewniamy przytym, iż chcemy chętnie, aby wszystkie fundusze, i Kościoły Farne upadłe, były utrzymywane (byle ie iak należy, i bez czego ostać się nie mogą opatrzeć) przynajmniej pro ratione przepisaney z Prawa kościelnego proportionale congrui do Tysiąc zł. rocznego dochodu...

...Żądać zaś, żeby Xiądz mógł żyć, i Kościół utrzymywać, ile przy coraz ścisleyszych dla ludzi czasach, przy dawnych upadłych dochodach, które po wielu mieyscach ledwo 200, 300, lub 400 zł wynoszą, iest żądać rzeczy nie podobnych, albo też chcieć widzieć przy pustych Kościołach, i z gruntu zruynowanych Beneficyach Księży, i do Urzędu swego nie zdalnych, lub na czas krótki do nich się przywiązujących, a Kościoły, i Budynki nigdy niepowstające”.

⁴⁴⁴ Past. Łubieńskiego, art. 9: „Inaczey niektóre Kościoły w A-Diecezyi nie przyiǳą do pory y tey sytuacji, iakbyśmy zyczyć mogli, iezeli po niektórych Plebanach, iak po Ordzie zdezelowane zostawać będą Sanctuaria”; por. także syn. krakowski, s. 35: „Et cum soleant multi suo vitio Ecclesias, domosque Ecclesiasticas desolatas resignare”...

⁴⁴⁵ Syn. chełmiński, c. 3: „...statuimus, ut... Beneficiatus ...ab ipsomet Decano suo Foraneo... introducatur, in praesentia Executorum Antecessoris, qui iuxta Inventarium, a Decano, executoribus, et duobus ad minus Testibus, ac demum a seipso subscriptum, et prius fideliter conscriptum, et revisum, Ecclesiae et Domus Plebanalis supplectilem, resque omnes derelictas recipiens, eademque augens potius quam diminuens, suo post se relinquens Successori, sive sui Executores aut Executorum vices agentes semper et inviolabiliter in futurum reliquere, sub poena restitutionis dupli, et aliis, obligati erunt”; tamże, c. d. (odn. 440); tamże, c. 10 (odn. 439); syn. plocki, s. 152—153 (odn. 434); syn. chełmiński, s. 90—91: „Statuimus... ut... Beneficiatus... ab ipsomet Decano suo Foraneo... introducatur in praesentia Executorum Antecessoris, qui iuxta Inwentarium a Decano et Executoribus, sive duobus ad

rzeczy i był niezwykle pomocny przy odprawianiu dziekańskiej wizytacji⁴⁴⁶. Ta przydatność jego wiązała się ściśle z zasadą prawną, która głosi, iż beneficjant to nie właściciel, lecz jedynie administrator i opiekun placówki sobie powierzonej⁴⁴⁷.

Co miał inwentarz obejmować? Zasadniczo należało spisać skrupulatnie majątek ruchomy, a więc tak czysto kościelny, jak i stanowiący bezpośrednio część składową gospodarstwa, niezależnie od tego, czy było ono własnością parafii, prebendy czy altarii, oraz wszelkie przedmioty pozostałe po dotychczasowym administratorze. Zarazem powinien inwentarz uwidaczniać, jaki jest majątek ruchomy każdego beneficjum, a zwłaszcza parafialnego. Stąd trzeba było dokładnie opisać stan budynku kościelnego, plebanii i zabudowań gospodarczych, jakie grunta należą do miejscowego kościoła i jak pozostały zagospodarowane, jakich parafia posiada poddanych i jakie ciążą na nich wobec niej zobowiązania oraz w ogóle jakie przysługują tak instytucji kościelnej łącznie ze szkółką parafialną i szpitalikiem, jak i beneficjantowi z jego pomocnikami przywileje, prawa i dochody, pochodzące z zapisów, czynszów i w szczególności z dziesięcin, wszelkie dotyczące majątku kościelnego umowy i lokaty, jak również jakie ciążą na beneficjum i jego administratorze zobowiązania powstałe ze mszy wieczystych, czy niekiedy nawet i czasowych, lub innych pobożnych legatów i fundacji — i to tak

minimum Testibus, ac demum a seipso subscriptum, et prius fideliter revisum Ecclesiae et Domus Plebanalis supellectilem, resque omnes derelictas cum augmento aliquo praeteriti Inventarii recipiet"; tamże, s. 186: „Quod inventarium proportionaliter quivis Parochus augere tenebitur, et si quid ab Antecessore compertum fuerit alienatum, Executores Testamenti ante omnia legata damnum Ecclesiae resarcire tenebuntur"; past. Łubieńskiego, art. 9: „...ta Introdukcya powinna się odprawić w przytomności Exekutorów zmarłego, lub na insze Beneficium postępującego Antecessora, którzy według Inwentarza od Dziekana podpisanego z aukcją Inwentarza żyjącego, z uspokojonym interesem reparacyi koło kościoła y budynków Plebańskich oddać powinni nowemu Rektorowi, osobiwie kiedy dezolacya nastąpiła nie z przypadku iakiego, lecz przez złą y zaniedbaną Ekonomię, nie zabiegając mniejszey, dała się przyczyna większey ruinie.

Co mocno y pod rygorem posłuszeństwa przykazujemy Dziekanom, pod karą zaś Exekutorom, albo też na insze Beneficia przenoszącym się wrócenia dwóynasób"; syn. lwowski, ses. 2, c. 6: „...tale Inventarium... maneat, ut post fata cuiusque iuxta Inventarium praedictum, quod proportionaliter augere obligantur, res omnes recipiantur et successori tradantur”.

⁴⁴⁶ Syn. chełmiński, s. 187: „Statuimus autem, ut annis singulis per Decanos eadem inventaria revideantur, et verificentur, ut appareat, si per improvidentiam Ministrorum Ecclesiae vel ipsorummet Beneficiatorum, aliqua destructa, aut, quod absit, distracta, vel eorum diligentia sunt acquisita”; *Rozporządzenia*, s. 32 (odn. 434).

⁴⁴⁷ Syn. lwowski, ses. 2, c. 6: „Sicut alienatio Bonorum, et rerum Ecclesiasticarum, non servata iuris forma est prohibita, ... ita desolatio eorundem; et redactio ad statum deteriozem pari lege interdicta, cum Beneficiati sint illorum tantum Administratores, et curatores, non autem Domini”...; zob. także odn. 469.

w formie pierwotnej, jak i po przeprowadzeniu redukcji, z zachowaniem wszystkich oryginalnych dokumentów, albo przynajmniej legalizowanych odpisów⁴⁴⁸.

⁴⁴⁸ Ref. Gen., s. 12, kol. 2 — s. 13, kol. 1: „His quae oculis subijciuntur, expeditis, procedat Decanus (sc. in Synodo decanali), interrogando de vita (hoc est, de necessarijs concernentibus ad victum Clericorum) an confecerit inuantiarium omnium fundorum, decimarum censuum, aliorumque Iurium parochialium; hoc est, quae pertinent ad se, ad Vicarios, ad Scholam, ad Mansionarios (ubi sunt) ad fabricam Ecclesiae, ad Sacristiam Ecclesiasticam: addideritne de suo in Sacristia; an compositionem aliquam fecerit de decimis, aliisque bonis Ecclesiae, sine consilio Synodi Decanalis, et consensu, autoritate, et approbatione Episcopali; vel an manipularem commutauerit in pecuniariam solutionem. An aliquid ex rebus pro Ecclesia fundatis, ademerint Patroni, vel Parochiani. Et omnia adempta conscribat Plebanus, suoque sigillo signata et subscripta, tradat statim, vel saltem infra spatium duarum septimanarum, immediate Synodalem Congregationem sequentium. Praeterea, an iure agat de alienatis rebus suae Ecclesiae; an aliquid quispiam Plebanorum, Altaristarum, Mansionariorum, de rebus Ecclesiae oppignorauerit. An aliquid ex carbona Ecclesiae, sine consilio Congregationis, et consensu Episcopali, mutuo datum est” syn. chełmski, c. 3 (odn. 445), tamże, c. 10: „Instituti autem, circa sui Introductionem observent omnino sub poena irremissibilibus, Nostram Dispositionem, supra de off. Decan. Foran. Num 14. praescriptam, eaque Inventaria utriusque, tam Ecclesiasticae, quam Plebanalis, aut Praebendae, vel Altariae, Loci, suppellectilis, frequenter a Decanis revideantur, et verificentur”; syn. poznański z r. 1720, c. 22: „Omnes Beneficiati praesertim Parochi habeant librum bene compactum et sufficientem, in quo ab initio describant omnes agros, hortos, prata, cum expressione longitudinis, latitudinis limitum, ubinam incipiant, et ubi desinant.

Deinde omnes proventus percipiendos ex Oecimis, Censibus, agris, et alios quosvis, ac postea successive singulis annis, quid perceperint ex iisdem proventibus, et quantum seminaverint in propriis agris, et quantum collegerint, praesertim autem decimas manipulares exacte connotent, non solum per villas generatim, sed etiam quantum ex quovis praedio, et quovis colono, cuiusque frumenti collegerint.

Item omnia Iura, Erecciones, Donationes, Inscriptiones Summarum, Censuum, per extensum, processusque omnes in eodem libro inscribant.

Hunc autem librum comparent, et in eo quae mandatur, connotent, sub poena decem marcarum ad aerarium Decanatus inferendarum, si cum in futura Congregatione Decanali post publicationem praesentium non producerint”; syn. warmiński, s. 78: „Iura et inventaria Ecclesiae quisque beneficiatus post adeptionem Beneficii conscribet, et Archipresbytero visitanti exhibeit, qui eadem subscripta, manu sua, in defectu Notarii Apostolici, circa Visitationem Archipresbyteralem, postea in Archivum Episcopale Heilsbergense remittet in una Copia, retenta altera penes Ecclesiam”; syn. płocki, s. 128—129: „...praecipimus omnibus Curatis caeterisque, quibusque Beneficiatis, ac quorumvis locorum piorum Administratoribus, ut Inventarium omnium Bonorum mobilium et immobilium, subditorum, et eorum obligationem, pecudum, Domus Plebanalis et subditorum, casarum, et domorum, hortorum, et agrorum, censuum quoque reemptionalium, cum indictione temporis, quo constituti fuerunt, cum expressione nominis et cognominis constituentium et recipientium, Castri quoque et Actorum, coram quibus sunt recogniti, quotae? quae? qualis provenit caeterorumque reddituum et obven-

Sporządzenie inwentarza powinno się odbyć zasadniczo podczas instalacji nowego beneficjanta. Niektóre synody, jak oba poznańskie i płocki oraz Rozporządzenie Skarszewskiego, polecają tę czynność przeprowa-

tionum, Iurum et Iurisdictionum, Privilegorum et Scripturarum, accurate conficiant, illudque manu sua propria subscriptum, uno exemplari sibi reservato, alterum ad Archivum Episcopale transmittant, tertium deinde apud Decanum Foraneum reponant, quotannis circa visitationem, Iurum et Iurisdictionum, Privilegorum et Scripturarum, accu-

In eodem Inventario connotari mandemus legata pia cum suis oneribus, res male alienatas, seu usurpatas, ac denique furto sublatas, tum denique Erecciones, Donationes, Instrumenta, ac documenta quaevis, suis Ecclesiis servientia, etiam Iurispatriatus... quod ex eiusmodi Inventario nullum Ecclesiae praeiudicium generari debeat, si forte postea alia Bona comperta fuerint, quae quomodocunque ad Ecclesias spectare et pertinere dicognoscentur"; tamże, s. 152—153 (odn. 434); syn. poznański z r. 1738, s. 113: „...decernimus, ut circa introductiones A. R. Decani; sive viciniore Parochi aut Beneficiati introducetes, statum Ecclesiae supellectilisque tam Ecclesiasticae, quam Plebanalis Inventarii, ac agrorum circumscriptionem et revisionem in praesentia Oeconomorum seu Vitricorum Ecclesiae expediant"...; tamże, s. 128—129, gdzie dosłownie przytacza cyt. wyżej przepis syn. płockiego, s. 128—129; syn. chełmiński, s. 91 (odn. 445); tamże, s. 186: „...quilibet Beneficiatus Curatus, et non Curatus, post adeptam realem possessionem beneficii, maxime vero in Parochialibus Ecclesiis inventarium omnium et singulorum Ecclesiae suae et Beneficii mobilium et immobilium bonorum, sacrae profanaeque aupellectilis... debite conscribat"...; syn. kijowski, s. 539: „Beneficiatus vero inventarium a decano et executoribus, sive duobus ad minimum testibus, ac demum a se ipso subscriptum, et fideliter prius revisum Ecclesiae, domus Plebanalis supellectilem resque omnes derelictas cum augmento aliquo praeteriti inventarii recipiat"; syn. lwowski, ses. 1, c. 2 — De ep. past., c. 9: „Inquirent etiam (sc. Decani Foranei in visitatione), utrum Parochi diligenter conservent... tabellas et libros, in quibus Missarum persolutarum onera describantur, ac quomodo piis satisfiat legatis?"; tamże, c. 19: „...ordinamus, ut quilibet Parochus seu Rector Ecclesiae, Inventarium totius supellectilis Ecclesiae suae, munde ac distinctim per titulos in libro ad id bene compacto habeat descriptum, cuius descriptio facienda est in praesentia Testium fide dignorum, quales sunt Vitrici Ecclesiarum, alique viri probati, et per eosdem insimul cum Parocho, seu Rectore Ecclesiae, subscribenda, sigilloque Ecclesiae obfirmanda. Si autem Patroni et Collatores eiusmodi confectioni Inventariorum Ecclesiasticorum interesse voluerint, eamque subscribere, eisdem hunc honorem omnino deferri volumus. Insuper ut omni Anno semel pro semper, eiusmodi supellectilis Ecclesiasticae nova fiat modo praemisso descripto ac revisio, omnibus inculcamus, et in visitationibus de hac re inquirere iniungimus, et Nos ipsi eDo dante inquiremus"; Szurek, s. 11: „Arcypasterz zwalnia rządców Kościoła od obowiązku prowadzenia księgi odprawionych Mszy św., a nakazuje tylko przechowywać w zakrystyi wykazy obowiązkowych nabożeństw"; Rozrządzenia, t. 4, s. 19—22: „Trzecia i Czwarta Księga, wszystkich oryginalnych Praw, Erekyi, Obligacyi, Mszów, ac aliorum piorum operum, i innych do tego ściągających się Autentycznych transakcyi w iedno Volumen porządnie i iak naywygodniey, za zniesieniem się zwykłym cum respectivis Visitoribus zebranych, i ułożonych, a w drugie Volumen, całych tychże per Extensum przepisanych.

dzień dziekanowi, przy czym synod poznański z r. 1738 przypomina, by dokonał jej w obecności radnych parafialnych⁴⁴⁹.

...A jeżeliby gdzie dotąd, albo żadnych nie było, albo jeszcze nie które do wyszukania zostawały Dokumenta, Ichmć XX. Dziekani swych Plebanów, iak nayżywiey do tego zachęca, i sami będą im do tego swym przykładem przodkować, a nawet do Nas rekurs o to uczynią, któryśmy już wiele kazali zbierać z wszystkich Naszych Archiwów i teraz jeszcze w tuteyszey Stolicy, a nayszczególniey w Metryce koronney kwerendy się czynią, i summaryuszę się robią, aby potem każdy wiedział, których komu Dokumentów nie dostarcza i gdzie ich szukać.

Pa pierwszym i rychłym sporządzeniu takich ksiąg, podpisze się Pleban, lub Rządca na ten czas będący, a potem Dziekan na pierwszy Wizycie lub Kongregacyi, a na reszcie każdy się Rządca postara, żeby albo Konsystorz, albo Grod, lub Ziemstwo, lub dla większey ieszcze wagi Kancellarya oboyga tych Iurysdykcyi Świeckiey i Duchowney Autentyczne zaświadczenia, i zwykle legalizacye w nich przy końcu zapisały; a gdyby się w dalszym czasie po takowym Akcie ieszcze co znalazło, podobnież w te księgi wciągną i podobnież, iak wyżej wyrażone, zlegalizować postaraią się.

Przy tey także okazji zaleca się też wycięcie przez każdego Kościoła Rządzcę nayrychleysze Reductionis piorum operum z konsystorzów Płockiego i Pułuskiego, którąśmy z niemają pracą i przez nie krótki czasu przeciąg iak naydokładniey pod dozorem naszym zrobić kazali, a nareszcie iak nayuroczyściey za pozwoleniem Stolicy Ap. utwierdzili. Będą i na to Ichmć XX. Dziekani mieć oko, aby to rychły skutek wzięło, i żeby na potym obligacye porządnie się odprawowały, i każdy Kapłan bez zawodu sumnienia, swoim na nowo teraz umiarkowanym obowiązkom, umiał i wiedział iak zadość czynić"; tamże, s. 22—25; „Piąta Książka podzielona na cztery części. W której pierwszey Inwentarż rzeczy, sprzętów kościelnych i ołtarzów iako też i książek (ieśli które są miewscowe) wpisany być powinien.

W drugiey części księgi, mają być wpisane dochody samego kościoła wszelkie, iako to: ex tertia parte funeralia, z offert, i z innych przychodów.

Według tey pierwszey części księgi należy wszystko, cokolwiek actu iest, lub być ma, i co ubyło, lub przybyło zweryfikować na każdej wizycie, i podług tego uwiadomienie do Nas w Akcie corocznym uczynić.

Po sporządzeniu tych dwuch Części ksiąg, obiedwie będą podpisane przez będącego na tenczas Plebana, tudzież przez Dziekana, et a vitricis Ecclesiae, lub przynajmniey w tychże przytomności, a potym przy każdej Dziekańskiey wizycie corok ma być to samo ponowione.

W trzeciey części tey księgi ma być specyfikacya stanu kościoła i innych Budynków, Inwentarza Beneficii, Wołów, Krów, Koni, Drobiu etc.: iaki kto zastał.

... I to ma być także od Plebana, a Vitricis Ecclesiae i Dziekana miejscowego podpisano.

W czwartej części księgi, opuszczac się nie powinna Konnotacya Czynszów, Dziesięcin snopowych, i pieniężnych, uroczyście uczynionych kompozyt, czyli dawnością zagodzenia wspartych, i innych wszelakich przychodów, które ma każdy Pleban z gruntów, i funkcyi kościelnych, oraz expensę gruntową zapisywać powinien, tak ieadnak rozsądnie, żeby expensa ta z przyczyny niektórych uroionych sobie próżnych konsekwencyi, i boiaźni, nie przewyższała ułożoney podług siebie Parcepty"; *Rozporządzenia*, s. 32 (odn. 434).

449 Syn poznański z r. 1720, c. 20: „Statuimus enim, ut introdu-

Inne synody, a do takich należy synod chełmski, chełmiński, kijowski i lwowski, jak również pastoralna Łubieńskiego, obowiązek zestawienia inwentarza wkładają na barki nowego beneficjata. Ma on go sporządzić w obecności dziekana, sekretarza dekanalnego, wykonawców testamentu zmarłego swego poprzednika, lub przynajmniej dwu świadków oraz, jak chce synod chełmiński na innym miejscu i lwowski, przy udziale radnych oraz kolatora, gdyby ten tego pragnął. Wszyscy oni w ten sposób spisany dokument winni podpisać po dokładnym jego przejrzeniu, o ile by został przez gospodarza wcześniej przygotowany dla ułatwienia pracy⁴⁵⁰.

Synod warmiński idzie tak daleko, że dopuszcza, aby nowy beneficjat sporządzony przez siebie inwentarz dawał do sprawdzenia i podpisu dziekanowi dopiero w czasie najbliższej jego wizytacji⁴⁵¹.

Oczywiście, jak podkreśla synod płocki i poznański z r. 1738, inwentarz przy instalacji beneficjata należało zestawić na podstawie już przedtem istniejącego i przez ustawiczne uzupełnienia pozwalającego w każdej chwili, a zwłaszcza przy okazji rewizji urzędowych zorientować się w faktycznym stanie rzeczy⁴⁵².

Sporządzono go nie jakkolwiek, ale, zależnie od potrzeby, w mniejszej lub większej ilości ksiąg, dobrze oprawionych, i w sposób zazwy-

cens aliquem noviter institutum ad quodcumque Beneficium, conscribat tunc exacte Inventaria, quorum unam copiam a se subscriptam relinquat penes Beneficiatum, alium vero a Beneficiato subscriptam consignet ad manus Notarii Decanatus in Acta ipsius inserendam.

Ipsi vero Decani saepius Acta revideant, et bene observent corrigenda"...; syn. płocki, s. 152—153 (odn. 434); syn. poznański z roku 1738, s. 113 (odn. 448); *Rozporządzenia*, s. 32 (odn. 434).

450 Syn. chełmski, c. 3 (odn. 440 i 445); syn. chełmiński, s. 90—91 (odn. 445); tamże, s. 186: „...Quilibet Beneficiatus... inventarium... in praesentia Decani, seu vicinioris Parochi, aliorumque testium, et vitricorum Ecclesiae conscribat, subscriptumque unum penes se. alterum penes Decanum, ut post fata eiusque Parochi iuxta inventarium praedictum res omnes recipiat, tertium sitem ad Cancellariam Officii Nostris remittere tenebitur, ut uno, sut alio deperdito, Successor in Beneficio ex Actis Nostris aliud resumere possit”; syn. kijowski, s. 539 (odn. 448); syn. lwowski, ses. 1, c. 2 — De ep. past., c. 19 (tamże); tamże, ses. 2, o. 6: „Curatus vero post adeptam pariter Possessionem Beneficii Ecclesiarum Parochialium, quam non Curati ad suas Praebendales Ecclesias vel Altaria instituti, vel introducti, tale Inventarium... in praesentia Decani, aut vicinioris Parochi, aliorumque testium, et vitricorum Ecclesiae debite conscribant. subscriptumque, unum penes se, alterum penes Decanum loci maneat"... past. Łubieńskiego, art. 9: „Tenże nowo introdukowany Rektor w czasie Miesiąca Inwentarz Ręką Dziekana y Pisarza dekanalnego podpisany na dwie ręce in folio przepisany, ieden ad Archivum Kościoła swego, drugi ad Officium oddać powinien y to pod karą 20 grzywien na szpital”.

451 Syn. warmiński, s. 78 (odn. 448).

452 Syn. płocki, s. 128 (odn. 448); syn. poznański z r. 1738, s. 129 (tamże); por. także *Rozrządzenia*, t. 1, s. 263—264) „... każdy... kapłan stan swojego Beneficii i Kościoła co rok iak przypadnie... przepisany mieć będzie się starał, i który na wizycie Dziekan zweryfikuje,

czaj ściśle określony⁴⁵³. Na ogół spisywano go w dwu⁴⁵⁴ lub trzech egzemplarzach⁴⁵⁵. Oryginał zostawał w aktach miejscowych, odpisy zaś przesyłano do archiwum dziekańskiego lub kurialnego, albo też do obu jednocześnie. Czyniono to w tym celu, by zabezpieczyć jeden z najważniejszych dokumentów przed możliwym zniszczeniem. Odpisy powinny być wierne, na papierze formatu „in folio”, z odpowiednio szerokimi marginesami oraz podpisane przez obejmującego stanowisko beneficjanta i właściwego dziekana.

Przesłaniem kopii do odnośnych urzędów zajmował się beneficjant, w niektórych zaś diecezjach sam dziekan. Wysyłka winna nastąpić w ciągu miesiąca po odbyciu instalacji i to pod karą 20 grzewien, a nawet niekiedy pod grozą utraty stanowiska dziekańskiego.

a tego jeden exemplarz odda do Aktów Dziekańskich, a drugi.. także na wzięcie przeyrzany do Kancellaryi Naszey Zadworney, Dziekan z opisem drugich Kościołów odeszle”...; tamże, t. 4, s. 23 (odn. 448).

453 Por. np. Syn. poznański z r. 1720, c. 22 (odn. 448); syn. Lwowski ses. 1, c. 2 — De ep. past., c. 19 (tamże); *Rozporządzenia*, t. 4, s. 19—25 (tamże); oraz tamże, s. 31: „Takowych książek, ieśliby gdzie dla rodzaju rzeczy, i wygody więcej było potrzeba nad liczbę wyrażoną, wolno ie będzie mieć”.

454 Syn krakowski, s. 39: „... (sc. Decanus) unum... exemplar (sc. Inventarii) penes Ecclesiam, alterum penes Decanos, vel Notarium Decanatus asservari faciat”; syn. chełmski, c. 3: „Cuius Inventarii exemplar in folio, cum largis marginibus, de verbo ad verbum descriptum, et prius a Decano loci collocatum, atque facta collatione ab eodem subscriptum, quilibet Beneficiatus, intra unum Mensem post suam Introductionem, ad Nos, sive Officium Nostrum, sub poena 20 Marcarum, per Instigatorem Officii urgenda, referre, et penes Acta relinquere tenebitur”; syn. poznański z r. 1720, c. 20 (odn. 449); syn. warmiński, s. 78 (odn. 448); syn. kijowski, s. 539: „Quod inquam inventarium ad duo exemplaria redactum, unum in Archivo Ecclesiae conservabitur, aliud a decano, et noviter introducto, subscriptum in spatio unius mensis ab actu introductionis computando sub poena 20 Marcarum piis causis per nos applicandarum actis nostris inserendum, transmittetur”; syn. lwowski, s. 2, c. 6. (odn. 450); past. Łubieńskiego, art. 9 (tamże).

455 Por. np. syn. plocki, s. 128—129 (odn. 448); tamże, s. 153 (odn. 434); syn. poznański z r. 1738, s. 128—129 (odn. 448); syn. chełmiński, s. 186 (odn. 450); *Rozrządzenia*, t. 1, s. 263—264 (odn. 452). — Syn. chełmiński sprawę ilości egzemplarzy inwentarza ujmuje trochę chwytajnie, kiedy na s. 90 pisze: „Cuius Inventarii exemplar unum manebit in Archivo Ecclesiae, aliud a Decano et noviter installato pariter subscriptum, quilibet Beneficiatus intra unum Mensem post suam introductionem ad Nos, sive Officium Nostrum sub poena 20 Marcarum per Instigatorem Officii urgenda referre, et penes Acta relinquere tenebitur”; podobnie niepewnie na temat ilości egzemplarzy inwentarza wyraża się syn. lwowski, który raz mówi o 2 (ss. 2, c. 6 — odn. 450), to znów o 3 egzemplarzach, czego dowodem ses. 1, c. 2 — De ep. past. c. 14: „... unumque exemplar (sc. inventarii) penes Ecclesiam, aliud in actis stricanalibus, tertium vero ad Acta Consistorii remittetur, super quo strictissime obligantur Decani Locorum, ut huic Dispositioni Nostrae in toto stisfacere, eamque exequi non intermittant, idque sub poena privationis officii”.

Nadto dziekan —

1. Zasadniczo w czasie wizytacji⁴⁵⁶, lub, jak chcą „Reformationes Generales” i synod poznański z r. 1720⁴⁵⁷, z okazji kongregacji dekanalnej, czy też i częściej, tj. przy sposobności jednej i drugiej — zgodnie z wolą biskupa Poniatowskiego⁴⁵⁸, sprawdzał, czy beneficjaci utrzymują odpowiednie księgi inwentarzowe i na nie stosujących się do tego przepisu, w myśl polecenia wspomnianego synodu poznańskiego, nakładał karę 10 grzywien, przeznaczając je na rzecz kasy dekanalnej⁴⁵⁹, lub też, jak nakazuje synod płocki, za nieposiadanie w szczególności wykazów dziesięcin pobierał 5 grzywien i przesyłał na dobro seminarium diecezjalnego⁴⁶⁰.
2. Zgodnie z poleceniem Poniatowskiego, pomagał w uzupełnianiu spisów inwentarzowych przez wyszukiwanie oryginalnych dokumentów, albo też legalizowanych przez władzę duchowną i świecką ich odpisów, stwierdzających prawa i przywileje Kościoła, czy też zmniejszających jego ciężary⁴⁶¹.
3. Ponieważ do szczególnie doniosłych spraw należał właściwy stan wszelkich budynków, a zwłaszcza kościoła⁴⁶², idąc po linii życzeń prymasa Łubieńskiego, mniej zamożnego i potrzebującego pomocy sięsiada polecał życzliwej uwadze konfratrów i informował o nim biskupa, który postara się mu w odpowiedni sposób dopomóc⁴⁶³.

456 Syn. warmiński z r. 1610, s. 284 (odn. 426); syn. warmiński z r. 1726, s. 78 (odn. 448); syn. płocki, s. 128—129 (tamże); syn. łwowski, ses. 1, c. 2 — De ep. past., c. 9 i c. 19 (tamże); *Rozrządzenia*, t. 1, s. 263—264 (tamże); tamże, t. 4, s. 123 (j.w.), oraz *Rozrządzenia*, s. 32 (odn. 434).

457 Ref. Gen., s. 12, kol. 2 — s. 13, kol. 1 (odn. 448); syn. poznański z r. 1720, c. 20 (odn. 449), i tamże, c. 22 (odn. 448).

458 *Rozrządzenia*, t. 4, s. 21 (odn. 448).

459 Syn. poznański z r. 1720, c. 22 (odn. 448).

460 Syn. płocki, s. 124—125: „... Decimarum ordinem, naturam, numerum, caeterasque circumstantias, in registro seorsivo... quotannis per Parochos annotari;... illud autem regestrum sub tempus Visitationis, DD. Visitoribus demonstrari, per eos verificari et subscribi; casu quo vero a quopiam non haberetur, carentes, solutione marcarum quinque pro Seminario Pultoviensi affici volumus, et perpetuo ordinamus”.

461 *Rozrządzenia*, t. 4, s. 20—22 (odn. 448).

462 Tamże, t. 1, s. 473: „Troskliwey... od każdego, do kogo należy, wymagamy pilności co do utrzymania wszelkich budynków Kościelnych i Plebańskich, XX. Dziekanom należyte tego doglądanie na zawsze mieć chcemy”.

463 Past. Łubieńskiego, art. 5: „Y te to są przestrogi dawne przez nas odnowione, których egzekucyą pilney attencyi WW. Dziekanów pobożne iałmużny, nie wystarczały; radziłyśmy y My przez Dziepłanów, tak y niekochających dla animadwersyi Nam lub Officyaom Naszym donosili.

Będziemy chcieli w tym Pasterskim Liście na swoim mieyscu zachęcić Kollatorów y Parafianów, aby... mieli też pieczę około Matki swoiey...

Jeżeliby zaś y Wasza czwarta część prowentów, prawem Fabryce y sprzętowi Kościelnemu należąca, y kollatorskie lub innych Parafianów pobożne iałmużny, nie wystarczały; radziłyśmy y My przez Dzie-

4. Badał, czy majątek uwidoczniiony w inwentarzu nie zmniejsza się, lecz, przeciwnie, zwiększa, przeprowadzając w tym celu bardzo szczegółową i wszechstronną jego rewizję, połączoną ze spisaniem stosownego protokołu i to w obecności świadków lub radnych parafialnych⁴⁶⁴.
5. Gdyby dostrzegł jakie braki, pod grozą grzechu i przejęcia na siebie obowiązku restytucji miał obowiązek upomnieć najpierw prywatnie, potem publicznie na kongregacji dekanalnej, wreszcie donieść władzy duchownej i dopilnować, by winny, albo też wykonawcy testamentu szkodę w odpowiedni sposób naprawili — i zarazem dla potrzeby dawania dobrego przykładu dbać o należyty stan własnego mienia kościelnego⁴⁶⁵.

kanów Naszych o tych potrzebach informawani, y o przyczynach onychże, jeżeli krom przezorności, y pilnego starania, z prawdziwego niedostatku ta na mieyscu S. obrzydliwość dezolacyi nayduie się, z intrat Naszych ku chwale P. Boga, przyłożyli się"; tamże art. 9: „Dziekan upraszać powinien zgromadzonych jeżeli kto co ma mówić ściągającego do Dobra Kościołów...

Może się kto z Konfratrów odezwać, że nie dawszy przyczyny ruinie in Sanctuario, życzyłby reparaować a nie ma czym począć. Takiego mizeraka żywą mową powinienby zalecić Dziekan zgromadzonym, ażeby mu według przemożenia dopomogli... owszem obowiązujemy Dziekanów, ażeby potrzeby mizernych Plebanów, nie mających sposobu ratowania Kościoła, z wszelką poufałością Nam donosili, z serca będziemy chcieli przyłożyć się do dobrego uczynku'.

⁴⁶⁴ (Por. np. syn. chełmski, c. 3 (odn. 445); syn. poznański z roku 1720, c. 20 (odn. 449); syn. płocki, s. 128—129 (odn. 448); tamże, s. 152—153 (odn. 434); syn. poznański z r. 1738, s. 112—113 (odn. 442); tamże, s. 113 (odn. 448); tamże, s. 128—129 (j.w.); syn. chełmiński, s. 90—91 (odn. 445); tamże, s. 186 (odn. 442, 445 i 448); tamże, s. 187 (odn. 446); syn. kijowski, s. 539 (odn. 448); *Rozporządzenia*, s. 32 (odn. 434). Jak dokładną musiała być taka wizja lokalna przeprowadzona przez dziekana, świadczy choćby formularz wizytacji dekanalnej przytoczony np. w statutach syn. gnieźnieńskiego, zbyt obszerny, by go tu przytaczać.

⁴⁶⁵ Syn. warmiński z 1610 r., s. 281 (odn. 426); Ref. Gen., s. 50 (odn. 427); syn. krakowski, s. 35 (odn. 425); syn. chełmski, c. 3: „Si quis supellectilem sacram, praecipu in suro, argento, et pretiosiore) etiam in rem et necessitatem Ecclesiae suae (circa expressam et a Nobis obtentam in scripto facultatem oppignoraverit, aut vendiderit, vel alienaverit... ad Nos ... deferre tenetur (sc. Decanus Foranenus); zarządzenie powyższe syn. chełmskiego powtarza dosłownie syn. płocki, s. 170, i syn. chełmiński, s. 83, oraz z niewielką zmianą stylistyczną syn. kijowski, s. 538; syn. chełmski, c. 3 (c.d.); „Si quis obligationes Missarum ex Fundatione, aut Officii Parvi B-mae M.V., vulgo Cursus non adimplet: si quis Iura, Decimas, census, sliosque proverius non vult, et sic Ecclesiam de anno in annum in maiorem ruinam, praestiti, vindicare aut negligit, aut de Anno in Annum retardat; si quis Bonae Praepositurae, Plebanatus, Commendae, Praebendae suae, non habita desuper a Nobis in scripto facultate, arendat aut oppignorat; si quis Ecclesiae, Domuni, et Familiae suae praeesse nescit, sive verius non vult, et sic Ecclesiam de anno in annum in maiorem ruinam, aedificiaque Plebanalia in desolationem, in dies gravius tendere per-

6. Stosownie do wskazówki „Reformationes Generales”, łącznie z innymi kapłanami zebranych na konferencji dekanalnej wydawał opinię co do możliwości alienacji jakiegokolwiek rzeczy z kościelnego majątku, o czym przecież mógł rozstrzygać autorytatywnie tylko ordynariusz ⁴⁶⁶.
7. Zgodnie z upoważnieniem synodu warmińskiego z r. 1610, w wypadkach koniecznych, zezwalał, aby przedmiot wchodzący w skład gospodarstwa parafialnego i mogący ulec zniszczeniu zawczasu został przy pomocy kilku uczciwych ludzi lub radnych kościelnych spieniężony i otrzymana w ten sposób suma wpisana do inwentarza ⁴⁶⁷.
8. Na koniec dla obrony stanu posiadania kościoła ustanawiał rady parafialne.

Użyteczność ich wynikała z potrzeby niesienia pomocy kapłanowi przy administracji majątku beneficjalnego i utrzymywania koniecznej

mittit, ruinis tempestive non occurendo, nec sarta tecta pro posse conservando; aut quod peius est, Bona, aedificia, Fundos Proventusque Ecclesiasticos (quorum non Dominus et Haeres est, sed Administrator Dispensator) dissipat et dilapidat; talis quilibet semel iterumque a suo Decano fraterne admonitus, et correptus, si se non emendaverit, Nobis officioque Nostro indilate et irremissibiliter, sub gravi, contra negligentem Decanum animadversione, denuntietur”; powyższy tekst syn. chełmskiego dosłownie, choć w pewnym skrócie, przytacza syn. chełmiński, s. 84, oraz z niewielkimi zmianami syn. kijowski, s. 538; syn. chełmiński, s. 186 (odn. 445); tamże, s. 186—187: „Si autem, quod Deus avertat, contingeret aliquem Beneficiatum substantiam, vel res Ecclesiae dispergere, talis per Decanum loci Officio deferatur, quod ultra poenas a Iure praescriptas, sequestrum fructuum Beneficii, ad recompensandum damnum decernet”; syn. żmudzki, s. 52—53: „Tales (sc. alienatores), si quos noverint, Decani fornaei in praesentiarum et in posterum ad Nos officiumque Nostrum sine ullo personarum respectu, statim, atque subsequuta fuerit alienatio, candide, plene, sincere deferrant, in quo oneramus conscientias eorum, alioquin in ipsos tanquam faventes alienationibus praelibates poenas extendemus (sc. poenam excommunicationis)”; oraz past. Łubieńskiego, art. 9: „Łatwiejby się podobno zabiegło tym dezolacyom, brudnym, podartym, y nieporządnym sprzętom kościelnym przez pilnych Dziekanów, gdyby widząc początki tego nie dyssymulowali, ale upominali mniej dbających raz drugi prywatnie, trzeci przed zgromadzonymi na kongregacyę kapłanami; ale żeby to napomnienie poważniejsze i śmielsze było trzeba żeby sami Dziekani w konserwacyi tych rzeczy wytwornemi byli. A gdyby y to nie pomogło, donosili nam lub officio Nostro, mógłby bydy y na to wynaleziony sposób”.

⁴⁶⁶ Ref. Gen., s. 13, kol. 1 (odn. 448) i syn. chełmski, c. 3 (odn. poprzedni).

⁴⁶⁷ Syn. warmiński z r. 1610, s. 284: „Archipresbyteri, in prima futura visitatione Archipresbyterali, omnia inventaria sedium Parochialium diligenter revideant, et quae inventario tali digna sunt relinquunt, quae non, obiciant; quae vero temporum diuturnitate facile absumi et putrefieri possunt, pecuniis a duobus vel tribus praecipuis bonae fidei viris, aut vitricis, aestimari et distrahi faciant, atque pecunias pro iis acceptas inventario inscribant”.

w takim razie kontroli⁴⁶⁸, jak również ze względów czysto prawnych. Od dawna bowiem przyjęto za podstawę, że nie poszczególne parafie i instytucje religijne są właścicielami dóbr kościelnych, lecz cały Kościół, który władzę nad nimi sprawuje przez biskupów, ci zaś przez proboszczów i radnych, znanych już od czasów Karola Wielkiego i szczególnie zalecanych przez sobór Trydencki⁴⁶⁹.

Wyborem radnych, zwanych często prowizorami albo witrykusami, zajmował się na ogół proboszcz razem z parafianami⁴⁷⁰, lub starszymi przysięgłymi, jak przypisuje synod poznański z r. 1738, pozwalający zarazem akty tego dokonywać po miastach magistratom⁴⁷¹. Stosownie do uwagi Rozporządzeń Poniatowskiego, do dziekana należało wówczas jedynie sprawdzić w czasie wizytacji dekanalnej, czy i jacy radni zostali ustanowieni⁴⁷². Według Rozporządzeń Skarszewskiego, wyboru dokonywa, przy zachowaniu wszelkich formalności, sam dziekan wraz

468 Por. np. past. Łubieńskiego, art. 8: „Co się tycze kościelnych Mężów lub Prowizorów. Żeby się y potrzebom Kościołów zadosyć stało, y staranie Nasze nie było podeyrzane u świeckich, iakośmy w obwencyach y należytościach kościelnych szukali, co naszego iest, nie co Jezusa Chrystusa. Dlatego... życzylibyśmy... tak dla dobra Kościoła, iako y samych Plebanów ustanowić i utrzymywać we wszystkich Kościołach... Farnych y Szpitalnych w ręku świeckich lub zakonnych będących”.

469 C.5. C.10, q.1 (ex conc. Antiocheno a. 332, c. 24): „Quaecumque res ecclesiasticae sunt conuenit cum omni diligentia et bona fide, que Deo debetur, qui omnia prouidet et cuncta indicat, gubernari et dispensari cum iudicio et potestate episcopi, cui totius plebis animae uidentur esse commissae”; c. 21, C. 16, q. 7) ex conc. Calcedonensi a 451, c. 26): „... placuit, omnem ecclesiam habentem episcopum habere yconomum de clero proprio, qui dispenset res ecclesiasticas secundum sententiam episcopi”...; sob. trydencki, ses. 22 de ref., c. 9: „Administratores ecclesiastici quam laici fabricae cuiusvis ecclesiae, etiam cathedralis, hospitalis, cobfraternitatis, eleemosynae, montis pietatis, et ouorumcumque piorum locorum, singulis annis teneantur reddere rationem administrationis ordinario, consuetudinibus et privilegiis quibuscumque in contrarium sublatis”. Zob. także odn. 447. W sprawie radnych parafialnych za czasów Karola Wielkiego, por. Encykl. Kość. Nowodworskiego, t. II, s. 201, sv. *Kościelny miatek*.

470 Por. np. syn. poznański z r. 1720, c. 12: „Horum vitricorum Electio, vel antiquorum confirmatio... fiat per Parochum et Parachianos, ultimis Decembris singulis annis”.

471 Syn. poznański z r. 1738, s. 143: „... decernimus, quatenus Vitrici seu Oeconomi Catholici ad Ecclesias Parochiales et Hospitales, ac Xenodochia superuenientes per Perillustres Visitatores constituti conseruentur, et ubi non sunt constituentur, post fata eorum alii Catholici bene possessionati per Magistratus in Civitatibus, in villis uero per Parochum et Seniores villae iuratos eligantur”...

472 *Rozrządzenia*, t. 4, s. 50—51: „Ichmość XX. Dziekani i o tym sie informować będą (sc. w czasie wizytacyi dekanalnej), czyli są obrani Starsi Kościelni, albo iak mówią Victrici, a ieśliby ich gdzie ieszcze nie było, sami w to wnijdą, aby byli zaraz obrani”...; oraz tamże, s. 88, nakazujące dziekanowi w czasie wizytacyi dekanatu badać, „Qui victrici?”

z ludem zgromadzonym umyślnie w kościele, po uprzednim ustaleniu z proboszczem listy kandydatów⁴⁷³.

Czynności wyborcze przeprowadzano corocznie latem⁴⁷⁴, albo też pod koniec roku⁴⁷⁵, powołując na urząd prowizorski, zależnie od potrzeby, od dwu do czterech osób spośród urzędników miejskich, szlachty i wiejskich gospodarzy, ludzi religijnych i mogących się wykazać pewnym majątkiem⁴⁷⁶.

Do ich zadań należało prowadzić na równi z proboszczem księgę kasową parafii czy instytucji kościelnej, załatwiać z jego wiedzą mniejsze wydatki, na terenie diecezji warmińskiej przeprowadzać nawet wszelkie operacje finansowe, i w ogóle strzec kasy kościelnej, która winna być otwierana komisyjnie przy pomocy oddzielnie przechowywanych kluczy⁴⁷⁷.

473 Rozporządzenia, art. 8: „... nayusilniey WW. XX. Dziekanom zlecamy, aby do obrania tych Mężów radą, powagą y pomocą XX. Proboszczom farnym, iako y szpitalnym w swoich Dekanatach znajdującym się... przyłożyli się, y te obrania w Aktach kościelnych y Dekanalnych zapisali. Co też Nam samym na Wizycie lub generalnym wizytatorom pokazano będzie.

Sposób obierania tych dwóch przerzeczonych Mężów taki się podaje: Między Oktawą Zielonych Świątek lub Bożego Ciała przestrzegszy pierwey Ich Mę Kollatorów, ieżeli się blisko znajdują, Parafianów tak Stanu Szlacheckiego, iako y gospodarzów, ludzi sumienia bogoboynego, dobrze osiadłych y wiary godnych aby za daniem znaku we Dzwon do Kościoła zeyść raczyli. Tam krótko zagai X. Dziekan, opowie przyczyny tey zchadzki, zachęci Imieniem Matki Kościoła, ażeby się nie zbraniali tey tak chwalebney Funkcyi, y usługi Tey, ułożonych y zamówionych z X. Plebanem poda Kandydatów, ogłosi y utwierdzi to obranie zapisaniem w Xięgę, y tak rok rocznie składać się będzie Elekcyja, albo tych potwierdzająca albo nowych obierająca; w Miastach z osób Miejskich, Magistratowych, po wsiach mogą się y z Szlacheckiego Stanu bliżey Kościoła mieszkające znaleźć osoby, miłością Boga y Kościoła nagrzani, że się podeymą tego Urzędu; ieżeliby nie było? z Gospodarczyów osiadłych może się obrać”.

474 Por. np. *Rozporządzenia*, art. 8 (odn. poprzedni).

475 Por. np. syn. poznański z r. 1720, c. 12 (odn. 470).

476 Por. np. syn. poznański z r. 1720, c. 12: „Vitrici seu Provisores, qui ex Parochianis possessionatis, et zelum honoris Dei in se habentibus, singulis Annis eligantur tres vel quatuor, quorum duo sint Nobiles, vel saltem unus, et duo Cives, sive Villani”...; syn. poznański z r. 1738, s. 143 (odn. 471); *Rozrządzenia*, t. 3, s. 95—96: „Cum vitricos... nullibi fere reperiri audiverimus... ut pro maiori et exactiori cura necessitatum cuiuslibet Ecclesiae, aliqui ex Parochianis possessionatis, et zelum honoris Dei habentibus singulis annis eligantur.

... decernimus, ut tot eligantur cuiusvis Ecclesiae Parochialis vitrici..., quot ratione extensionis et exigentiae Parochiae, necessari iudicabuntur; ad summum vero quatuor, quorum duo sint Nobiles, duo vero ex inferioribus Ordinibus”...; oraz past. Lubieńskiego, art. 8 (odn. 473).

477 Past. Maciejowskiego, De supellectili sacra: „Habeantur denique libri, unus a Rectore Ecclesiae, alter a vitricis, in quibus diligenter porrectiones sive eleemosynae, pro fabrica et necessitatibus Ecclesiae, fieri a fidelibus solitae, dispensatioque earundem, quae cum

Za swą pracę otrzymywali za życia miejsce honorowe w kościele, gdzie zasiadali po kolatorze i władzach miejskich, po śmierci zaś bezpłatny pogrzeb i uczestnictwo w łaskach płynących z nabożeństw odprawianych za dobrodziejów Kościoła ⁴⁷⁸.

consilio Parochi semper fiet, describantur; et iuxta hos libros, rationem quotannis vitrici tenebuntur facere"; syn. poznański z r. 1720, c. 12;"... (sc. vitrici) pecunias... percipient et ad carbonam imponent et pro fabrica... cum consilio Parochi expendent et ad hunc finem Regestra preceptorum et expensorum habebunt... A carbona vero duae sint claves penes vitricos, tertia penes Parochum, ut unus sine alio aperire illam non possit, ne quidem Parochus"; syn. plocki, s. 127; „Prohibemus etiam ne amodo quispiam Beneficiatus pecuniam Ecclesiae propriam, ex ipsius proventibus, seu ex pia largitione Fidelium congregatam, in proprium ac peculiarem usum suum convertere, mutuo cuiquam dare, sed sub sua, et Vitricorum clavibus, in Sacrario asservet, et in eas res, quibus magis Ecclesia indiguerit, expendat"...; past. Łubieńskiego, srt. 8:" (sc. Powinności tych Mężów) Mieć Regestra opravne do Percepty y Expensy. Percepta do nich należąca... za pokładne tak w kościele iako y cmentarzu, od świec y światła pogrzebowego. Czwarła część Expensy pogrzebowey, gdyby się kto z Parafianów u Zakonników chował; także jeżeli co kto Testamentem odkaże na ozdobę kościoła, od ubierania katafalku, od Całunu, workowe, od Pacyfikału, Dzwonnego połowę do nich, druga dziadom, chyba że kto dobrowolnie da co nad to, y te pieniądze zapisawszy, y dzień, którego się wzięło, mają przy X. Plebanie włożyć do karbony pod dwiema kluczami będącey, z których jeden przy X. Plebanie lub Kommendarzu znajdować się ma, a drugi przy Prowizorach.

Percepta zaś Stuley... osobom tych urzędów należą; chyba żeby co z zapisanego było na pomnieysze reperacye kościoła; to do Prowizorów.

Expensa należąca do Prowizorów ta tylko będzie; łożyć na wosk; światło, y wino do ołtarza, naprawki Apparatów, wypranie y naprawienie bielizny kościelney; pomnieysza fabryka... Większa zaś Fabryka kościoła... z dochodów swoich lub zabiegów podeymować ma X. Pleban, iako też X. Wikaryuszowi, zakrystianowi, organiście, kantorowi zapłacić do X. Plebana ma należeć"; podobnie pisze Poniatowski w swych *Rozrządzeniach*, t. 3, s. 96—97, gdzie m. in. dodaje: „...hanc... pecuniam in Carbone sive Cistam in ipsa Ecclesia sitam, ac tribus distinctae speciei reclusam seris, deponant (sc. vitrici), a qua duae claves erunt penes vitricos, tertia penes Parochum vel commendarium ipsius, ita ut sine omnibus tribus cista aperiri non possit.

... seriem Preceptorum et expensarum, Parochus in uno, Provisores in Carbone sive Cistam in ipsa Ecclesia sitam, ac tribus distinctae sui connotare curabunt.

Quae omni anno RR. Decani in visitatione sua... verificare, et iterum subscriptione sua firmare tenebuntur".

Por. także syn. warmiński, s. 79: „... registra vero nullatenus in sedibus suis retineant Parochi, neque census colligant, aut ipsimet exsolvant, sed Provisores"...

⁴⁷⁸ Syn. poznański z r. 1720, c. 12: „Ut autem sint alacriores in hac functione tam Ecclesiae, quam lampadis, Provisores in vim gratitudinis, primum post Collatores vel Magistratus in Ecclesia locum, et post obitum, gratis locum sepulturae habebunt, ac Benefactorum merita et Suffragia participabunt"; oraz past. Łubieńskiego, art. 8: „Tym... Mężom kościelnym, którzyby chwalebnie y z zaleceniem urząd Prowizorski przez swój Rok odprawili, za tę ku Kościołowi usługę, po póź-

Po utworzeniu rady parafialnej dziekan miał —

1. czuwać, by radni w sprawowaniu swych czynności od nikogo nie doznawali żadnych przeszkód przeciwnie, aby wszyscy ich należycie cenili i poważali, na co szczególny nacisk kładł prymas Łubieński⁴⁷⁹.
2. z okazji wizytacji dziekańskiej przyjmować od nich co rok sprawozdanie z dokonanej pracy, połączone z rewizją ksiąg kasowych i odsyłane do biskupa⁴⁸⁰, lub też, jak w obrębie diecezji warmińskiej, być obecnym przy składaniu rachunków odpowiednim władzom⁴⁸¹, oraz
3. w ich obecności przeprowadzać wszelkie przeglądy majątku kościelnego i zwłaszcza dokonywać spisowania inwentarza⁴⁸².

Gdyby radni spełniali swe obowiązki niedbale, zgodnie z nakazem synodu warmińskiego z r. 1610, proboszcz po trzykrotnym ich upomnieniu sprawę przedstawiał dziekanowi albo biskupowi⁴⁸³.

W związku z instalacją często się zdarzało, że następca zawierał ze swym poprzednikiem umowę co do zbiorów jeszcze nie sprzątniętych. Ponieważ dawało to okazję do przykrych sporów i sprzyjało występłkowi symonii, synod poznański z r. 1738 zarządził⁴⁸⁴:

nym zeyściu Ich wolny pogrzeb z obrządkiem chrześcijańskim, bez kosztu Ich na dzwonne y pokładne nakazuiemy”.

⁴⁷⁹ Past. Łubieńskiego, art. 8: „W sprawozdaniu zaś Urzędu swojego od wszystkich uczciwość, od nikogo zaś przeszkody aby nie mieli (sc. Prowizorowie), zalecamy WW. XX. Dziekanom”.

⁴⁸⁰ Por. np. past. Maciejowskiego, De supellectili sacra (odn. 1184); *Rozporządzenia*, t. 3, s. 97 (jw.); tamże, t. 4, s. 51: „Inni także wszelacy funduszów kościelnych i Bractw Prowizorowie, lub Zwierzchność iaką mający, na każdej Wizycie znajdować się powinni, i respective Regestra, i Księgi swego Urzędu tyczące się podpisywać”; zob. także wyżej, gdzie mowa o rewizji inwentarza, zwłaszcza odn. 456—459 i 464.

⁴⁸¹ Syn. warmiński, s. 79 „Registraciones autem annuatim in Curiis coram Magistratu diligenter fiant (sc. a Provisoribus) praesente Archipresbytero seu Parocho loci”.

⁴⁸² Zob. o tym wyżej, w szczególności odn. 456—459, 464 i 480.

⁴⁸³ Syn. warmiński z r. 1610, s. 276: „Victricos Ecclesiae, si singulis annis rationem facere contempserint aut frivole omiserint, trina admonitione facta, Archipresbytero suo, vel nobis denunciabunt, quod etiam de aliis Parochianis excessivis et incorrigibilibus facient (sc. Parochi)”.

⁴⁸⁴ Syn. poznański z r. 1178, s. 203: „Cum vero saepius contingat, per Successorem in Beneficium accordari cum suo antecedaneo Possessore eiusmodi Anni concernentiam, cuius quotae, videlicet quarta, media seu dimidia, Tertia fructuum pars, siquidem non debet exigi secundum rigorem, sed ex aequo et bono, vel iuxta consuetudinem in loco servatas et practicas, proinde obviando, ne sub praetextu detestabile et Capitale vitium Simoniaca labes transigentes contaminet... statuimus, ut praefactae accordationes pro anno gratiae, nonnisi in praesentia Decani Foranei, in cuius Decanatu Beneficium situatum est, et cuiusdam vicini Parochi ab Officio deputandi fiant, ac manu ipsorum subscribantur, ac demum intra spatium unius Mensis post actum Institutionis per aspi-

1. należy żądać uregulowania należności nie według ścisłego brzmienia słów umowy, ale stosownie do zwyczaju i panujących warunków, pilnie bacząc, aby nikomu nie działa się krzywda;
2. umowa pod karą nieważności powinna być spisana w obecności dziekana i delegowanego z urzędu sąsiedniego proboszcza, którzy ją podpiszą, obejmujący zaś beneficjum w ciągu miesiąca po instalacji prześle ją do Kurii.

Do dziekana należy baczyć, by nikt z podległych mu kapłanów nie zajmował jakiegokolwiek stanowiska kościelnego bez prawnego wprowadzenia w jego posiadanie, przy czym wolno mu było sprawdzać, czy każdy z nich otrzymał święcenia duchowne ⁴⁸⁵.

3. Czuwanie nad obyczajami duchownych

Pozostawiając na uboczu zagadnienie, w jakim stopniu narzekania na znany nam skądinąd ⁴⁸⁶ upadek obyczajności wśród duchowieństwa XVIII w. odpowiadają prawdzie ⁴⁸⁷, stwierdzić należy, że sprawa poziomu moralnego kleru nie przestawała zaprzętać uwagi prawodawcy, którzy doceniał jej ścisły związek ze stanem duchownym wiernych ⁴⁸⁸, i znalazła odpowiedni wyraz na kartach współczesnych synodów oraz listów pasterskich ⁴⁸⁹.

Dążąc do poprawy życia duchowieństwa, biskupi z natury rzeczy mu-

rantem ad Beneficium, coram Nobis, sive Officio Nostro Ordinario exhibeantur.

In contra faciendo in praemissis accordationem sive compositionem Anni gratiae faciendam, pro nulla et irrita declaramus⁴⁸⁵.

⁴⁸⁵ Zob. np. past. Maciejowskiego, *De Congregationibus Cleri*: „... an aliqui illorum in promotione ad ordines sacros, vel eorum executione, acquisitione beneficiorum vel provisione, residentia, ... a praescripto illius defecerint, sedulo inquirent (sc. Decani)”; *Ref. Gen.*, s. 13, kol. 1: „(sc. Decanus interroget in Synodo Decanali) An aliquis sit in Decanatu, qui Parochiam, Altare, aliudue beneficium teneat, sine inuestitura, vel commenda: an plura benefica possideat”; syn. gnieźnieński, *Modus visitationis, Parochus et Presbyteri*: 1. *Ostendant literas ordinum*. 2. *Institutiones*”; syn. płoński, s. 178; „Item (sc. videat Decanus in Congregatione) literas ordinationis saltem pro prima vice, Approbationes ad audiendas Confessiones”...

⁴⁸⁶ Por. np. wyżej, gdzie mowa o seminariach duchownych.

⁴⁸⁷ Por. np. Smoleński W., *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII*. Poznań 1943³, s. 206—240.

⁴⁸⁸ Por. np. *Rozporządzenia*, s. 41: „Zostanie Nam teraz uczynić przepisy dla tych, których Bóg powołał do rządzenia z bliska Duszami ludzkiemi. Mówimy o Plebanach, i innych kapłanach, którzy dźwigają największy ciężar Pasterstwa Naszego, na których jak na zawiasach iakich utrzymuje się chwała Boska, dobre obyczaje; oświecenie ludu. Od ich nauki, przykładowego życia, roztropności i pilney czułości zawisł cały pożytek, który tylko obiecywać sobie możemy w Winnicy Chrystusowej”.

⁴⁸⁹ Zob. np. syn. Chełmiński, s. 67—76; *Rozporządzenia*, s. 41—43 i 62—64.

sieli się uciec do pomocy dziekanów. Tak więc nakazują im, „by mieli otwarte zawsze oczy na sprawy powierzonych sobie kapłanów”, jak ogólnie wyraża się Skarszewski w swoich Rozporządzeniach⁴⁹⁰, a co inni bardziej dokładnie wyjaśniają. Mianowicie, pastoralna Maciejowskiego, synod warmiński z r. 1610 i synody XVIII-wieczne: płocki i łwowski oraz Rozporządzenia Poniatowskiego polecają dziekanom zwracać uwagę na ich życie i obyczaje⁴⁹¹; synod chełmski, przemyski, chełmiński i kijowski — na życie, obyczaje i postępowanie⁴⁹²; synod gnieźnieński i na innym miejscu synod płocki i chełmiński — na życie i zachowanie się⁴⁹³, a jak chce synod krakowski i znowu „Reformationes Generales” oraz synod chełmski, przemyski i kijowski — na obyczaje

⁴⁹⁰ *Rozporządzenia*, s. 34.

⁴⁹¹ Past. Maciejowskiego, De Congregationibus Cleri: „Et quoniam... Loci Ordinarii... assidue interesse omnibus, atque, et quomodo singuli Parochorum... mores et vitam instituant, explorare semper ipsi per se nequeunt; expedit, ut praeter illos... Decani etiam rurales sedulo invigilent”...; syn. warmiński z r. 1610, s. 269: (sc. Semel in Anno, Ecclesias et Parochias visitantes) Intelligent etiam (sc. Archipresbyteri) de vita et moribus Parochorum”...; syn. płocki, s. 169—170: „Attendant serio et animadvertent (sc. Decani), in vitam et mores Cleri universi, ne „fermentum” possimum, quod „totam massam corrumpit” (I Cor. 5, 6), reperiat in visceribus suae regionis, et alias si qui discolori et a vitae clericalis Regulis exorbitantes comperti fuerint, arguant, et obsecrent eos in charitate. Quodsi vero correctio eorum fuerit desperata pro consilio et medela ad officium Nostrum recurratur”; syn. łwowski, ses. 1, c. 2 — De ep. past., c. 9: „Horum itaque Decanorum Foraneorum munus erit, invigilare circa vitam et mores Ecclesiasticorum sui Decanatus”; *Rozporządzenia*, t. 1, s. 10: „... praecipue quod attinet mores et vitam (sc. Parochorum)... exacte et secundum Deum, ac conscientiam Nobis sinceram exhibere notitiam non praetermittatis (sc. Decani)”.

⁴⁹² Syn. chełmski, c. 3: „Noverint DD. Decani se commune Episcoporum et Archidiaconorum Officium exercere; adeoque se per Decanatus, quasi quosdam speculatores esse constitutos, ut propinquius observent et explorent vitam, mores et actiones praecipue Cleri, suae animadversioni commissi”; syn. przemyski, c. 33: „...dum Speculatores constituti existentes (sc. Decani), a proximo attendere, et observare debent vitam, mores, et actiones Cleri, simulque animadvertere et notare, utrum aliquis illorum attententiae commissus, Beneficiatus et Clericus, cum scandalo populi, tabernas, et hospitia, ad compotandum, vel choreas ducendum, adire consueverit? si quis ebrietati indulserit? proindeque incapax ad Divina Officia peragenda se exhibuerit?”; syn. chełmiński, s. 83 (odn. 127); syn. kijowski, s. 538 wyraża się prawie tak, jak syn. chełmski cyt. wyżej.

⁴⁹³ Syn. gnieźnieński, Modus visitationis: „Inquirendum de vita et conversatione Parochi”...; syn. płocki, s. 181: „Decani autem... in suis visitationibus... maxime autem de vita et Conversatione Sacerdotum... inquirent, et defectus omnes tam in Spiritualibus... rebus accurate et exacte describant, omni anno, visitationes suas ad Nos Officiumque Nostrum remittant, et super omnibus praemissis informant”; podobnie wyraża się syn. chełmiński, s. 89.

i przykładowo życia⁴⁹⁴; czy też, jak po raz trzeci głosi synod płocki — na karności obyczaje⁴⁹⁵, owszem, nawet na ich wiedzę, którą winni posiadać w takim stopniu, aby godnie mogli odpowiedzieć swemu powołaniu⁴⁹⁶.

Pilnując przestrzegania zasad moralnych przez duchowieństwo, mają dziekana pilnie baczyć przede wszystkim na proboszczów⁴⁹⁷ i w ogóle beneficjatorów, po nich zaś na wikariuszy i innych kapłanów⁴⁹⁸, czyli praktycznie na cały kler dekanalny⁴⁹⁹; przy czym, według nakazu synodu kijowskiego, mają nie pomijać księży pracujących przy kościele katedralnym⁵⁰⁰, jak również, w myśl zarządzeń „Reformationes Generales”, zakonników⁵⁰¹.

Sprawa opieki nad życiem duchownych to dla dziekana obowiązek.

⁴⁹⁴ Ref. Gen., s. 13, kol. 1: „Expeditis interrogationibus de vita Clericorum, interroget (sc. Decanus in Congregatione Decanali) de honestate, moribus, praecipue”...; syn. krakowski, s. 18: „In quibus Conventibus inprimis Decani prospicient. de moribus, honestate vitae Parochorum, aliorumque Beneficiorum, Presbyterorum, et Clericorum in Decanatu suo existentium, de cura inamarum, administratione Sacramentorum, necnon de decore Ecclesiarum... inquirant”; syn. chełmski, c. 3: Decanus... mutuo conferat cum Fratribus (sc. in Congregatione), ... de moribus, honestate vitae Parochorum, aliorumque Presbyterorum in Decanatu suo existentium, de cura animarum, administratione Sacramentorum, decore Ecclesiarum, Ministrorumque Ecclesiae cuiuslibet sobrietate, et in servitiis diligentia”...; syn. przemyski, c. 33: „... (sc. Decanus in Congregatione (mutuo cum Confratribus, ... conferat; de moribus, honestate vitae Cleri, ac populi: de Cura Animarum: Administratione Sacramentorum: de Devotionibus ad populum observari debitis: de necessitatibus spiritualibus Ecclesiarum ... serio investiget ac inquirat”; syn. kijowski, s. 539: „... (sc. in Congregationibus decanalibus) cum fratribus... de moribus honestate vitae Parochorum, aliorumque Presbyterorum in decanatu suo existentium, etiam Cathedralium, de cura animarum, administratione sacramentorum... mutuo conferre”.

⁴⁹⁵ Syn. płocki, s. 169 (odn. 136).

⁴⁹⁶ Syn. płocki, s. 177: „... (sc. Decanus in Congregatione Decanali) precipue inquirat de Presbyterorum vita, moribus, scientia, muneribus eorum necessaria”...

⁴⁹⁷ Past. Maciejowskiego, De Congregationibus Cleri (odn. 491); syn. warszawski z r. 1610, s. 269 (tamże); syn. gnieźnieński, Modus visitationis (odn. 493), *Rozporządzenia*, t. 1, s. 10 (odn. 491).

⁴⁹⁸ syn. krakowski, s. 18 (odn. 494); syn. chełmski, c. 3 (tamże); oraz tenże syn. chełmski, c. 3 (odn. 115); jak również syn. kijowski, s. 539 (odn. 494).

⁴⁹⁹ Syn. chełmski, c. 3 (odn. 492); syn. przemyski, c. 33 (odn. 492 i 494); syn. płocki, s. 169—170 (odn. 491); tamże, s. 181 (odn. 493); syn. chełmiński, s. 83 (odn. 492); syn. kijowski, s. 538 (tamże); syn. lwowski, ses. 1, c. 2 — De ep. past., c. 9 (odn. 485), i *Rozządzenia*, t. 3, s. 297: „Decanos Foraneos obtestatus sum, ut me plene, et fideliter informarent de dotibus et moribus totius Cleri suae vigilantiae commissi”.

⁵⁰⁰ Syn. kijowski, s. 539 (odn. 494).

⁵⁰¹ Ref. Gen., s. 13, kol. 2: „(sc. Interroget Decanus in Congregatione Decanali) Scis, credis, vel fama est, aliquem ex Regularibus, scandalo, offensionibus alicui publicae, causam dedisse”.

najważniejszy⁵⁰² i niejako szczególnie⁵⁰³. Ma go spełniać nie jakkolwiek, ale z całą odpowiedzialnością i zrozumieniem jego doniosłości⁵⁰⁴ oraz z jak największą starannością i pilnością⁵⁰⁵, z bliska wszystkiemu się przypatrując⁵⁰⁶ i o swych spostrzeżeniach powiadając biskupa wier- nie i drobniagowo⁵⁰⁷ oraz z zachowaniem całkowitej dyskrecji, jak na- kazują Rozporządzenia Poniatowskiego⁵⁰⁸.

Potrzeba tak ścisłej powinności dziekańskiej, według prymasa Łubień- skiego⁵⁰⁹, wynika z nakazu prawa, które kapłanów zobowiązuje, aby

1. prowadzili życie odpowiadające swemu powołaniu, i
2. postępowaniem swym nie gorszyli wiernych, stając się, jak pisze synod płocki, zaczynem zabójczym, co wszystko niszczy⁵¹⁰.

W szczególności jakich spraw ta troska miała dotyczyć i jak się uze- wnętrzniać? Na podstawie kilku tekstów można wnosić, że dziekan ma zabiegać przede wszystkim o to, co jest podstawą życia moralnego, a więc o szczerą, wewnętrzną pobożność. Jak mówi prymas Łubieński, jego obowiązkiem jest z okazji kongregacji dekanalnej wzbudzać w ka- płanach ducha modlitwy. Przejawia się on w praktykowaniu rannej me- dytacji⁵¹¹ i odmawianiu brewiarza, za którego opuszczanie należy od- powiednią część dochodu zwracać na biednych lub na kościół⁵¹². Według

⁵⁰² Ref. Gen., s. 13, kol. 1 (odn. 494): syn. krakowski, s. 18 (tam- że); syn. płocki, s. 181 (odn. 493); syn. chełmiński, s. 89 (tamże); *Rozrządzenia*, t. 1, s. 9—10 (odn. 491).

⁵⁰³ Syn. chełmiński, c. 3 (odn. 498).

⁵⁰⁴ Syn. przemyski, c. 33 (odn. 494); syn. płocki, s. 169—170 (odn. 491).

⁵⁰⁵ Past. Maciejowskiego, De Congregationibus Cleri (odn. 169).

⁵⁰⁶ Syn. chełmiński, c. 3 (odn. 492); syn. chełmiński, s. 83 (odn. 127); syn. kijowski, s. 538 (odn. 130).

⁵⁰⁷ Zob. np. *Rozrządzenia*, t. 3, s. 297 (odn. 499).

⁵⁰⁸ Tamże, t. 4, s. 50: „...co się dziewiątego Punktu tego Obwieszcze- nia tycze (sc. o życiu kapłanów i sprawowaniu funkcji duszpasterskich), zapieczętowaną Relacją in seorsivo folio do Nas przez XX. Wizytato- rów odeszką (sc. Dziekani)”.

⁵⁰⁹ Past. Łubieńskiego, art. 9: „Wam Naymilsi Moi, iako Anio- łom Stróżom poruczyliśmy Bracią Waszę, abyście pilną straż y atten- cyą mieli, aby S. Professyi y Wokacyi swoiey korrespondowali, czyniąc zadosyć powinnościom swoim, y strzegąc się tego wszystkiego, cokol- wiek stan Ich szpecić może, patrzących gorszyć albo zły o nich opinii, bydź przyczyną”.

⁵¹⁰ Syn. płocki, s. 169—170 (ods. 491).

⁵¹¹ Past. Łubieńskiego, art. 2: „Wnętrzna Modlitwa poranna lub Medytacya... w rozporządzonym dobrze dniu, pierwsze momenta puł- godzinne przynajmiej czasu, iako pierwiastki dnia każdego na zacią- gnienie błogosławieństwa na cały dzień powinniśmy Bogu ofiarować... z wielką Dusz szkodą zaniedbana w tey Naszey winnicy ta zbawienna robota, radzibyśmy, żeby Dziekani na swoich Kongregacyach tego Du- cha modlitwy wzbudzili y wskrzesili w spółdekanalnych kapłanach”.

⁵¹² Syn. w ar mi ń s k i z r. 1610, s. 269: „Intelligent etiam (sc. Archi- presbyteri semel in Anno, Ecclesias et Parochias visitantes (...an horas Canonicas debito tempore etiam in itinere reciteat (sc. Parochi)”; past. Łubieńskiego, art. 2: „...Kościół Chrystusowy... aby ... kapłani ...

polecenia Rozporządzeń Poniatowskiego, dziekan winien zachęcać konfratrów do podtrzymywania w sobie skupienia wewnętrznego⁵¹³. On również pilnuje, by księża dekanalni przystępowali do sakramentu pokuty⁵¹⁴. Więcej, ponieważ duchowni dla otrzymania aprobaty do słuchania spowiedzi mieli obowiązek przedstawić zaświadczenie z odprawionych dorocznych rekolekcji⁵¹⁵, dążących do tego, by, jak mówi dopiero co wspomniany Poniatowski, „duchy tym więcej wydoskonalić, albo przynajmniej ostygłe rozegrzać”⁵¹⁶, dziekan pilnie ma baczyć, aby wszyscy podlegli mu kapłani wzięli w nich udział i w razie potrzeby dla zabezpieczenia opieki duchownej nad wiernymi dopomóc zainteresowanym w wyszukaniu innego kapłana⁵¹⁷. Gdyby ich kto nie odbył, pod groźą surowych kar doniesie o nim władzy diecezjalnej⁵¹⁸, a ta go odpowiednio ukarze⁵¹⁹.

Mayestat Boski za lud błagali, ten codzienny trybut pacierzy kapłańskich ustanowił... obwarowawszy tę obligacyę ścisłym prawem nie tylko pod grzechem śmiertelnym, ale też pod utratą procentu... ściśle obligowani być mają, wszyscy Beneficiati... ducta proportione traci dochód, ubogim dać powinien, lub Fabryce albo zakrystyi kościelnej... Tę Materję cześćciej na Kongregacyach przypominać zalecamy XX. Dziekanom, y ten Artykuł, iako y następujący żeby były czytane”.

⁵¹³ *Rozrządzenia*, t. 1, s. 440: „Nieprzepominacie... zachęcać ich oraz do zebrania ducha”...

⁵¹⁴ Zob. wyżej odn. 274.

⁵¹⁵ Por. np. *Rozporządzenia*, s. 8: „...podług ustanowionego od Nas Porządku każdy z kapłanów w mieyscu i czasie wyznaczonym Rekolekcyje pięciodniowe odprawiać starał się, i o tym sumienne zaświadczenie przy żądaniu Approbaty, Zwierzchności okazał, najmocniej zalecamy”.

⁵¹⁶ *Rozrządzenia*, t. 4, s. 160.

⁵¹⁷ Por. np. *syn. poznański* z r. 1720, c. 16: „...omnes et singulos Nostrae Dioecesis Sacerdotes obligamus, ut... illas (sc. Recollectiones) absolvant”...; (podobnie się wyraża *syn. poznański* z r. 1738, s. 84 i *syn. przemyski*, c. 21 oraz *Rozporządzenia*, s. 8) cyt. w odn. 515); *syn. poznański* z r. 1720, c. 16: „...illas (sc. Recollectiones) absolvant, tempore opportuno, in futura Congregatione Decanali a quolibet eligendo et determinando, ne simul omnes ab Ecclesiis discidere contingat, et cura animarum suis destituantur obsequiis”...; *syn. poznański* z r. 1738, s. 84: „Recollectiones absolvant, captato quisque tempore, illudque Decano suo denuntient, substitutoque ad Ecclesiam probato sacerdote”...; *Rozrządzenia*, t. 1, s. 183—184. „...gdyby na ... Kapłanów przyszedł czas... odprawienia Rekolekcyi, a z nikąd inąd Kapłana na swoje miejsce, nawet z pomocą do tego uczynioną własnego Dziekana dostać nie można, októrych iednak wystaranie się... iak nayżywiey onych obowiązujemy”...

⁵¹⁸ *Syn. poznański* z r. 1738, s. 85: „Qua de re etiam obligamus RR. Decanos, ut ipsi... deferant eos, qui huic Nostrae Ordinationi et primario Christi exemplo obedire noluerint” i *Rozrządzenia*, t. 1, s. 185: „Zalecamy też..., aby tak XX. Dziekani, iako i XX. Dyrektorowie rekolekcyi do Nas, a razem i do własnych Konsystorzów tych, którzyby Rekolekcyje swe albo całe, albo nie w swoim odprawili szeregu, niewąbnie z oznajmienem przyczyn donosili”.

⁵¹⁹ *Rozrządzenia*, t. 1, s. 186: „...ktokolwiek więc Terminu Rokolekcyi

Co bardziej znamienne, do dziekańskich obowiązków należy przypominać swemu duchowieństwu, jakie ono powinno praktykować cnoty i jakich unikać występków? Ponieważ wyliczanie jednych i drugich zmusiłoby pracodawcę do powtarzania wprost wszystkich przepisów, jakie wydał w sprawie życia kapłańskiego, prymas Łubieński pisze: „Nie wyliczamy tu tych cnót, które w nich upatrywać, ani tych defektów, które w nich ganić, karcić, karać powinniście, bo się to wszystko osobliwie... opisało, pilnie te tylko jako Pasterskie tak y Oycowskie przestrogi Nasze czytacie; y z taką chęcią czytacie, z iakiem Myśmy affektem pisali a czytane y w sobie samych, y w drugich wiernie y nieochybnie do skutku przyprowadzacie”⁵²⁰. Wychodząc z tej zasady, prawodawca ogólnie przypominać będzie dziekanom, aby informowali biskupa o wszelkich przyniotach i obyczajach księży⁵²¹, jak również i to przede wszystkim o jakichkolwiek ich brakach, wykroczeniach czy zgrzeszeniach⁵²².

Niekiedy tylko położy on na nie szczególny nacisk, a to mianowicie wtedy, gdy rzuć się będą bardziej w oczy, jako przynoszące niewątpliwy zaszczyt albo ujmę stanowi kapłańskiemu. Tak więc dziekan nie omieszcza⁵²³ zachęcać duchownych do praktykowania jałmużny, otacza-

bez wielce ważnej przyczyny, i iak wyżej świadectwy stwierdzoney uchybił, zapłaci 50 zł. pol. ad pios usus applicandos.

Naywięcej zaś w tej mierze na Dziekanów tymże Konsystorzom mieć oko zlecamy, którym naypilniejsza co do ekzekucyi tego należy się i od nas zdana iest baczość, a to pod karą 80 zł. pol. ad similes usus, iak wyżej obrócić się mających, i pod różnemi innemi, ieżeli by było potrzeba, surowszemi według prawa karami”.

⁵²⁰ Past. Łubieńskiego, art. 9, p. 3, n. 1.

⁵²¹ Rozządzenia, t. 3, s. 297 (odn. 499) oraz odn. 490—495.

⁵²² Syn. przemyski, c. 33: „... (sc. Decanus in Congregatione) mutuo cum Confratribus... conferat... de negligentis, excessibus, scandalis, ac delictis, primo Cleri, Ministrorumque Ecclesiae, deinde populi”; syn. chełmiński, s. 89: „... (sc. Decanus in visitatione) et defectus omnes (sc. Sacerdotum), tam in spiritualibus quam temporalibus rebus accurate et exacte describat”, oraz Rozządzenia, t. 4, s. 40—41: „Uczynią po tym ścisłą Informacją i Scrutinia nawet z Ludzi ze wsiów na tę Wizytę tym końcem zebranych, ... czyli się niepostrzegą iakie zgrzeszenia lub nieprzyzwoitości w Kapłanach?”

⁵²³ Ref. Gen., s. 13, kol. 2 s. 14, kol. 1: „(sc. Interroget Decanus in in Congregatione Decanali) Item scis, credis, vel fama est, an aliquae personae Ecclesiasticae inter se sint discordes, mutuaeque odia foueant”; syn. gnieźnieński, Modus visitationis, Vita et conversatio Parochii: „Libros quos habeat?... Quarendum, ... num usarius?” ... — Jakie książki winny się znaleźć w kapłańskiej bibliotece, zob. np. syn. chełmiński, s. 31: „Ne tamen provocati fidem suam defendere ignorent, lectio librorum controversisticorum impense recommendatur Clero, signanter opuscula PP. Godefridi Hannenberg, Tobiae Arent, Elfen, Pichler S. J.; contra Anabaptistas sive Mennonistas, qui in hoc regno nullatenus sunt tolerati, P. Dael.

Attendant Decani locorum, ut praeter hos libros Parochi quoque habeant Biblia Sacra, authorem aliquem moralem approbatum, et saltem unum Expositorem, vg. Quaestiones Exegeticas P. Martini Briccii Brunsvbergae editas parvo pretio comparandas”, lub Rozporządzenia, s. 62—63:

nia ojcowską opieką ubogich i chorych, zajęcia się odpowiednią lekturą, nad której doborom w pewnym stopniu ma czuwać, korzystając z prawa rewizji prywatnej biblioteki z okazji dziekańskiej wizytacji; — do zwrócenia większej uwagi na gospodarstwo, tak jednak, aby ono nie stanowiło najważniejszej troski i nie przeszkadzało w spełnianiu posług duszpasterskich. On dopilnuje, by kapłani regularnie wypłacali pensję służbie, nie zaciągali zbyt wielkich długów, trudnych do spłacenia i narażających na szkodę majątek kościelny; by prowadzili życie trzeźwe, unikali niezgód czy podtrzymywania wzajemnych niechęci i piniactwa — aby się strzegli gniewu, lenistwa, chciwości, lichwy, niewłaściwego handlu oraz wszelkich nieetycznych sposobów powiększania dochodu.

W myśl głośnego kanonu soboru trydenckiego, zawierającego znane wyrażenie: „nil nisi grave”⁵²⁴, dziekan powinien również i to przede wszystkim zwrócić uwagę na inne, szczególne przejawy życia kapłań-

syn. płocki, s. 169—170 (odn. 491); tamże, s. 177: „Expeditis tali modo propositionibus, precipue inquiret) sc. Decanus in Congregatione decanali)... An aliquis Parochus suscepit aliqua onera perpetua Missarum sine approbatione Officii?"; syn. kijowski, s. 539: „(sc. in Congregationibus decenalibus) cum fratribus ... de ... Parochorum, aliorumque Presbyterorum in decanatu suo existentium... sobrietate... mutuo conferre"; *Rozrządzenia*, t. 1, s. 438—440: „Będziecie się starać koniecznie nakłonić jednych do strzeżenia się próżnowania, ... innych do poskromienia gniewu, tych do umiarkowania zbytcej chciwości, tamtych do warowania się mniej godziwych nabycia majątku sposobów, i zakazanych nie przystoynych zysków, oraz do niezachodzenia w szkodliwe intrzygi, wykręty, piniactwa... Godziwa jest wprawdzie rzecz szukać przez iakowe w gospodarstwie indystrye, i przemysły swoich większych pożytków, ale przebrać w tym miarę, chwycać się nieprzyzwoitszych handlow, używać do pomnożenia swego dobra takich sposobów, które kapłanów od ich obowiazków odwracaia, i całej usilności potrzebia, czego też kościelne prawo mocno zakazuje, zbyt jest hańbiąca rzecz Duchowną osobę... Nieprzepominacie... nakłaniać innych i do cnoty trzeźwości, a obrzydzać im występki piniactwa, tudzież przekładać potrzebę i pożytek iałmużny”...; tamże, t. 4, s. 41; „(sc. Dziekani w czasie wizytacji dokładnie wywiadywać się będą). Czyli tak czeladzi domowey, iako i sługom kościelnym ugodzoną zapłatę regularnie wydawaia, albo się nad proporcją majątku nie dłużą? Weyrzenie i w tę ostatnią należytość jest wielce potrzebne, żeby iak się trafia nad to zadłużywszy się, nie uczynili się niesposobnemi do wypłacania, albo zaskoczywszy ich śmierć, nie było zkąd temu zadosyć uczynić. Lub na reszcie, iak i to wiele razy bywa, nie dali z tej miary okazji do podania Dobr Inwentarza, i sprzętów Beneficii w szarpaninę”; tamże, t. 4, s. 43: Dziekan w czasie wizytacji ma się przekonać, „Iaka jest tychże Kapłanów litość ku ubogim i chorym? czyli ich nawiedzia, kiedy ich potrzebia, i oni uczynić to mogą? Ponieważ każdy Pleban powinien być iak Oyciec względem swych Parafianów”; *Rozporządzenia*, s. 64: „Niech prowadzą życie zawsze zatrudnione i pracowite, bo ieżeli nieszczęśliwie opanuie ich próżnowanie, wkrótce wszystkie wady i występki ich obleşą... Zatrudnienie się gospodarstwem napełni ten czas próżny, który się zostanie od powinności Plebańskiej, i czytanie Xiąg”.

⁵²⁴ Sob. trydencki, ses. 22, de ref., c. 1.

skiego. Są nimi: sprawa tonsury, sukni duchownej, odwiedzania karczem, oddawania się tańcom i grom, uprawiania lichwy i świętokupstwa oraz zamieszkania z kobietami. Jeśli co je łączy, to chyba łatwość, z jaką wpadają w oczy. Choć niektóre z nich z natury swej nie mają charakteru moralnego, jak zwłaszcza przepis o tonsurze i ubiorze, prawodawca się nimi zajął, wychodząc ze słusznej zasady, że z samego wyglądu zewnętrznego wierni urabiają sobie sąd o tym, co się dzieje w duszy kapłańskiej⁵²⁵.

Przed wszystkim dziekan ma pilnować, aby podlegli mu księża nosili tonsurę, tradycyjnie często nazywaną koroną⁵²⁶, i odpowiedni strój duchowny. Wspomina o tym ogólnie w związku z obowiązkami dziekańskimi synod lwowski, jak również poznański z r. 1720 i płocki, które każą się interesować nie tylko stanem szat kapłańskich i ich czystością, ale wglądać w takie szczegóły, jak wygląd koloradki czy bielizny osobistej⁵²⁷. Co do ubioru, to skądinąd wiemy, że składał się zasadniczo z czarnej sutanny, schludnej, choć dostosowanej do godności i stopnia hierarchicznego, oraz podobnego koloru sukiennego kapelusza, przy czym należało wystrzegać się noszenia zbyt długich włosów⁵²⁸, jak to niejednokrotnie było we zwyczaju⁵²⁹.

⁵²⁵ Sob. trydencki, ses. 14, de ref., c. 6. Por. także syn. krakowski, s. 3: „...cum forma vestium, deformitas mentium et morum iudicium sit, et ex habitu etiam corporis externo pateat interior animi compositio”, co dosłownie powtórzył np. syn. chełmiński, s. 68.

⁵²⁶ Por. np. syn. krakowski, s. 3 i syn. chełmiński, s. 68: „...coronas semper deferant”... O wielkości tonsury duchowieństwa świeckiego mówi współczesny Kitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta III*. Wrocław 1951², s. 165: „Koronę golili (sc. proboszczowie, plebani i inni tego rzędu księża) na wierzchu głowy tak wielką jak taler bity i nigdy bez takiego plesza, czyli korony, nie chodzili”.

⁵²⁷ Syn. lwowski, ses. 1, c. 2 — De op. past., c. 9: „Horum itaque Decanorum Foraneorum munus erit, invigilare... an Clerici Tonsuram et Clericalem gestent habitum?”; syn. poznański z r. 1720, c. 15: „Provisores etiam honeste illos (sc. Provisos) tractent, uti fratres, et invigilent, ne laceris aut nimis detritis vestibus incedant, alias ad celebrandum illos non admittant, ipsi quoque Provisores, et quivis Beneficiati exemplum munditie, et decentis habitus in se exhibeant, ne a Decanis reprehensionem, ab Officio vero nostro poenas subire cogantur”; syn. płocki s. 177: „... (sc. Decanus in Congregatione decanali) advertat quoque, an habeant omnes tonsuram decentem?... vestes honestas, non sordidas, laceras, collare decens, superpelliceum mundum?”.

⁵²⁸ Por. np. syn. krakowski, s. 3 i syn. chełmiński, s. 68: „...capillos prolixo non nutriant, vestitum honestum nigrum, talarem cum decore et congruentis, vestitum honestum nigrum, talarem cum decore et congruentis status et dignitatis suae gestent, pileos non nisi rotundos panni nigri coloris deferant”..., oraz *Rozporządzenia*, s. 42: „Ubiór Duchowieństwa Diecezji Naszey, chcemy, aby był długi, stosownie do przepisów kanonów, który ma być skromny, i ani zbyt wykwintny, ani też zbyt lichy, i poszarpany”. Na wygląd zewnętrzny duchownych dziekan miał obowiązek zwracać uwagę podczas kongregacji dekanalnej zwłaszcza. Por. np. Ref. Gen., s. 12, kol. 1—2: „...Decanus (sc. in Synodo decanali)... ante omnia inspiciat diligenter, an Plebanus, vel

Sprawa karczem łączyła się z rozpowszechnionym od dawna wśród polskiego kleru nałogiem nadużywania alkoholu⁵³⁰. Ponieważ „pijaństwo — pisać z bólem prymas Łubieński — we człeku każdego stanu y kondycyi może się nazwać Matką wszystkich excesów, y zrzódlęm nieprzystoyności obyczajów, dopiero w Duchownych... w kim inszym grzechem jest, w kapłanie świętokradztwo”⁵³¹ i, jak dodaje synod przemyski, czyni go niezdolnym do sprawowania świętych czynności⁵³², dziekan starać się będzie ten występek obrzydzać⁵³³. Zbada, zwłaszcza przy okazji urzędowej wizyty, kto mu się oddaje⁵³⁴. Na takiego duchownego, co się zwykł upijać u siebie w domu, lub co gorsza w gościnie, albo po karczmach i gospodach, czy też podczas zjazdu dekanalnego, nie tylko szczególnie zwróci uwagę⁵³⁵, ale o nim doniesie biskupowi, jak nakazuje synod chełmski, płocki, chełmiński i kijowski oraz dopiero co wspomniany prymas Łubieński⁵³⁶. Owszem, jak przypisuje synod chełmiński, zasuspenduje go z zastrzeżeniem zdjęcia tej kary przez samego ordynariusza⁵³⁷. Jednocześnie wzbroni mu wstępu do kościoła, jak stanowią „Re-

alter quispiam, ad Synodum pertinens Sacerdos, habet tonsuram decentem, an barbam prolixam nutriat; an lanuginem superioris labri, praecisam habeat; an capillos colamistret; an capillos supra frontem eminentiores gerat; an vestitu nigro utatur, sitne is vestitus, usque ad talos demissus, vel cruretenus sit; an sordida vestis sit; an materia vestis ex panno lineo non precioso; an pellis vesti subducta, non pretiosior, quam vulpina, aut agnellina; an superpelicio mundo et integro sit indutus; an sarca stola decens”; syn. płocki, s. 177: „... (esc. Decanus in Congregatione Decanali) avertat quoque, an habeant omnes... capillos non nimis longos”...

⁵²⁹ Kitowicz J., dz. c., s. 165: „Głowy nosili (sc. proboszczowie, plebani i inni tego rzędu księży (rozmaicie: jedni strzygli włosy krótko, zostawiając w tyle cokolwiek dłuższe, drudzy dłuższe włosy zaczesywali w tył taką modą, jakiej zażywając owczarze wielkopolscy i niemieccy gburowie, a po miastach także niektórzy rzemieślnicy”).

⁵³⁰ Fijałek J., dz. c., s. 18.

⁵³¹ Past. Łubieńskiego, c. 33 (odn. 492).

⁵³³ Rozrządzenia, t. 1, s. 440: „Niepoprzepominacie... obrzydzać im występki pijaństwa”...

⁵³⁴ Syn. gnieźnieński, Modus visitationis, Vita et conversatio Parochi: „Quaerendum, num obrietati... addictus”...

⁵³⁵ Syn. przemyski, c. 33 (odn. 492); past. Łubieńskiego, art. 1: „...słuszną rzecz, ażebyśmy temu występкови niegodziwemu (sc. pijaństwu) y iego wszelkim okazjom, czy to w Domu, czy to w gościnie, a co naysromotniejsza, w karczmie lub szynkowym mieyscu zabiegli y zakazali; iako zabiegamy i surowo zakazujemy, przykazując WW. Dziekanom pod karą, aby takich do Naszych Urzędów donosili”.

⁵³⁶ Syn. chełmski, c. 3: „Si qui... de Clero... tabernas et hospitia ad compotandum... adire consueverit; si quis obrietati deditus frequentur indulserit; ...talem et tales, iisdemque similes, quilibet Decanus, ex suo Decanatu, imo etiam ex vicino, si ille negligens fuerit, ad Nos, vel officialem Nostrum Generalem, quantotius deferre tenetur”; powyższy tekst prawie dosłownie powtarza syn. płocki, s. 170; syn. chełmiński, s. 83—84; oraz syn. kijowski, s. 538; por. także syn. płocki, s. 134 (odn. 572), i past. Łubieńskiego, art. 1. (odn. poprzedni).

⁵³⁷ Syn. chełmiński, s. 87: „Si quis autem sub tempus Congrega-

formationes Generales”⁵³⁸, lub, zgodnie z zarządzeniem synodu płockiego, nałożyć nań również karę pieniężną⁵³⁹, mogącą według synodu chełmińskiego zastąpić suspensę⁵⁴⁰. Więcej, na mocy upoważnienia udzielonego na terenie diecezji gnieźnieńskiej i szczytącej się stuletnią tradycją, winnego aresztuje i odstawi do władzy duchownej, która wobec niego zastosuje karę więzienia⁵⁴¹. Tę ostatnią zresztą na równi z karą chłosty mógł on sam stosować za pijaństwo w odniesieniu do świeckich uczestników kongregacji dekanalnej⁵⁴².

W sprawie zabaw tanecznych, bezwzględnie zakazanych osobom duchownym przez sobór Trydencki⁵⁴³, synod przemyski poleca dziekanów bacznie obserwować uczęszczających do szynków dla dowodzenia tańcami⁵⁴⁴, synod zaś chełmiński, płocki, chełmiński i kijowski — o podobnych wypadkach bezwzględnie donosić biskupowi⁵⁴⁵.

Co do gier, oczywiście hazardowych i połączonych ze zgorszeniem

tionis de ebrietate, rixis, contentionibus, excessuque aliquo scandaloso convictus fuerit, is a Decano ab officio et ordine suspensus declaretur, et ad Nos pro absolute remittatur.

Ministri autem Ecclesiae Laici carcere, sut verberibus pro qualitate excessus, et delicti ex mandato Decani irremissibiliter puniantur”.

⁵³⁸ Ref. Gen., s. 14, kol. 2: „Nam quicumque in Synodo manens, ebrius fuerit, idque manifestum fuerit; is a Decano, (cui hoc speciatim, ut obseruent, committimus) tanquam Episcopali in hac re delegato, simpliciter, non solum ab officio, sed etiam ab ingressu Ecclesiae, declaretur suspensus”.

⁵³⁹ Syn. płocki, s. 175: „...in bibendo, sobrietatem omnimodam observabunt (sc. in Congregatione Decanali), si quis in potu vel minimum signum excessus monstraverit, is a Decano ab officio et ordine suspensus declaretur, et insuper poena pecuniaria mulctetur”.

⁵⁴⁰ Syn. chełmiński, c. 3: „Si quis autem sub tempus Congregationis, de ebrietate, rixis, contentionibus, excessuque aliquo scandaloso convictus fuerit: Clericus quidem poena suspensionis ad Nos, sive officium Nostrum pro absolute remittendus, aut Marcarum ad arbitrium Decani et eius consiliariorum: Minister autem Ecclesiae Laicus, carcere aut verberibus pro qualitate excessus et delicti, ex Mandato Decani irremissibiliter puniatur”.

⁵⁴¹ Syn. gnieźnieński, De vita et honestate Cleri: „Nemo item de Clero, tabernas comessandi et compotandi gratia adeat; si quis autem Parochus, Vicarius, vel alius Beneficiatus eas adire usum habuerit, talem Decanus Loci, libere captivandi, et ad Nos, vel Officium Nostrum, deducendi potestatem habeat, iuxta Constitutionem Gembicianam Anni 1620 incarcerandum”. Por. także odn. 315.

⁵⁴² Wspomina o tym syn. chełmiński, c. 3 (odn. 540) i syn. chełmiński, s. 87 (odn. 537).

⁵⁴³ Sob. trydencki, ses. 22, de ref., c. 1 (odn. 524). Por. także Fijałek J., dz. c., s. 32—33.

⁵⁴⁴ Syn. przemyski, c. 33 (odn. 492).

⁵⁴⁵ Syn. chełmiński, c. 3: „Si quis... de Clero... tabernas et hospitia ad... choreas ducendum adire consueverit; ...talem et tales, iisdemque similes, qualibet Decanus, ex suo Decanatu, imo etiam ex vicino, si ille negligens fuerit, ad Nos, vel officialem Nostrum Generale, quantotius deferre tenetur”; powyższy tekst prawie dosłownie powtarza syn. płocki, s. 70; syn. chełmiński, s. 83—84 i syn. kijowski, s. 538.

wiernych, a przez to również surowo napiętnowanych w prawie powszechnym i dawniejszym partykularnym⁵⁴⁶, tylko Poniatowski w swych Rozrządzeniach robi ostrożną wzmiankę. Pisze, iż do dziekana należy nakłaniać księży, aby się im zbytnio nie oddawali⁵⁴⁷.

On także, zgodnie z zarządzeniem synodu chełmskiego i chełmińskiego, ma informować ordynariusza o dopuszczaniu się przez duchownych występku lichwy czy świętokupstwa⁵⁴⁸.

Wiele trudności musiał sprawiać dziekanom obowiązek zwracania uwagi na stosunek kapłanów do niewiast. Bo jeśli w ogóle trudno jest obyć się bez pomocy kobiecej, a zwłaszcza na wsi, gdzie z konieczności trzeba prowadzić gospodarstwo rolne⁵⁴⁹, to zaprzeczyć nie można, że... „samo już częste obcowanie duchownych z kobietami a bardziej jeszcze wspólne z niemi mieszkanie, czyni życie tych pierwszych podejrzaniem i przeciwnem ich godności i powadze stanu”⁵⁵⁰. Nic pod tym względem nie potrafi zmienić najdalej nawet posunięta swoboda obyczajów, a więc i taka, jaka panowała w Polsce w w. XVIII, który znał jeszcze wypadki publicznego konkubinatu sług ołtarza⁵⁵¹.

Mając na uwadze nieustępliwość prawodawstwa kościelnego w sprawie czystości kapłańskiej i wielką rolę, jaką dla jej podtrzymania mogli i powinni odegrać dziekani, prymas Łubiński pisze: „...nie dosyć na Duchowną osobę zachować serca czystość ale y cieniem brzydzić się tego wszystkiego, co może czystość kapłańską podać w podeyrzenie. Dla tego strzec się powinni konwersacyi y wizyt różney płci osób, które acz pod płaszczykiem pobożności, bywają częstokroć szkodliwe poczciwości obyczajów: dopieroż trzymać w Domu podeyrzane osoby, mieścić się pod iednym dachem z familią białogłowską, by też y należąca; lecz iak kanony dysponują, niech dla takich osób gospodarstwu potrzebnych inszy budynek będzie, y tak jeszcze znajdować się z boiaźni y ostrożności, żeby patrzącym niebydź okazał zły opinii... byloby to

⁵⁴⁶ Fijałek J., dz. c., s. 24—28.

⁵⁴⁷ *Rozrządzenia*, t. 1, s. 437 (odn. 523).

⁵⁴⁸ Syn. chełmski, c. 3: „Si quis... de Clero... pecuniam suam ad usuram dederit; sive infamem simoniae labem commiserit... talem et tales, iisdemque, similes, qualibet Decanus, ex suo Decanatu, imo etiam ex vicino, si ille negligens fuerit, ad Nos, vel officialem Nostram Generalem, quantotius deferre tenetur”; tekst ten dosłownie przytacza syn. chełmiński, s. 83—84.

⁵⁴⁹ Por. np. syn. kijowski, s. 468: „Constituimus autem, ut sacerdotes omnes, inpraesertim qui amplam habent familiam, pecora et praedia, ut plerumque habent rurales Parochi, ...aliquam assumant mulierem consanguineam”...

⁵⁵⁰ Fijałek J., dz. c., s. 46—47.

⁵⁵¹ Syn. kijowski, s. 469—470: „...aliqui in sacris constituti, omni timore Dei prorsus postposito, contra propriam conscientiam, omnemque aequitatem, ac omnia iura Ecclesiae..., cum maximo fidelium scandalo, se mulieribus publice, et solemniter iure matrimoniali (proh dolor) conpulant, atque coniungunt”...

według Pawła (I Cor. 9) *offendiculum* dane S. Ewangeliy. Dla tego tę przestrożę Naszą arcyopilney WW. Dziekanów zalecamy attencyi"⁵⁵².

Dla jasności wypada zaznaczyć, że na mocy prawa powszechnego⁵⁵³, jak również polskiego synodalnego⁵⁵⁴ wolno było kapłanowi mieszkać i korzystać z usług niewiast z najbliższej rodziny, tj. krewnych i powinowatych do drugiego stopnia oraz żon sług domowych i to o tyle, o ile nie budziły podejrzeń, a więc o ile były w odpowiednim wieku i przebywały w oddzielnym odosobnionym pomieszczeniu⁵⁵⁵, a nawet w miarę możliwości w umyślnie wystawionym domu, znajdującym się w przyzwolonej od plebanii odległości, jak stanowi np. synod poznański z r. 1720⁵⁵⁶,

⁵⁵² Past. Łubieńskiego, art. 1.

⁵⁵³ C. 16, D. 32, będący powtórzeniem c. 3 sob. nicejskiego z r. 325: „*Interdixit per omnia sancta synodus non episcopo, non presbytero, non diacono, vel alicui omnino, qui in clero est, licere subintroductam habere mulierem, nisi forte aut matrem, aut sororem, aut amitam, aut etiam eas idoneas personas, quae fugiant suspiciones*”; c. 27, p. 81, zaczerpnięty z c. 17 sob. kartagińskiego III z r. 397: „*Cum omnibus omnino clericis extraneae feminae non cohabitent, sed solae matres, aviae, et materterae, amitae, sorores, et filiae tratum, aut sororum, et quaecunque ex familia domestica necessitate, etiam antequam ordinarentur, jam cum eis habitabant; vel si filii eorum, jam ordinatis parentibus, uxores acceperunt, aut servis non habentibus in domo quas ducant, aliunde ducere necessitas fuerit*”; por. także Fijałek J., dz. c., s. 49, odn. 1.

⁵⁵⁴ Por. np. syn. chełmiński, s. 72: „*Licitum tamen erit Sacrodotibus, morbo vel aetate affectis, proventas jam annis et bonis moribus foeminas habere per honesto servitio, dummodo de turpi consuetudine secum vel cum aliis antea suspectae non fuerint, et in separatis ab invicem cubiculis maneant... cum Clericis extraneae foeminae cohobitare non debant. Si non sint in gradibus conjunctae a Jure permissis, videlicet usque ad secundum Consanguinitatis vel affinitatis gradum. Nempe Matres, Aviae, Sorores, Materterae, Amitae, Fratrum et Sororum filiae, et Feliorum Uxores, ut pluries S. Congregatio definivit, et denuo in Hortana sub die 28 Septembris 1709*”; syn. kijowski, s. 468: „*Constituimus autem, ut sacerdotes omnes... aliquam assumant mulieram consanguineam, veluti Matrem, sororem, Amitam, vel nepotem, dummodo, adultiores sint, et nulla infamia, vel alia sinistra suspicione laborent, qualem si quispiam sacerdos habere non potuerit, ei concedimus, ut aliquam aliam bonae famae nuptam, et honestam, cum viro marito suo conducat mulierem, ad minus quadraginta quinque annorum, ut uterque, ipsa quidem in his, quae sunt mulieris, et Maritus in aliis inserviat officis*”...

⁵⁵⁵ O umyślnym mieszkaniu dla służby kobiecej w związku z obowiązkami dziekańskimi wspominają Rozządzenia, t. 1, s. 437—438: „*My... XX. Dziekanom, tudzież wszelkim officyalistom naszym nakazujemy, oraz, żeby to do skutku przyprowadzone zostało, co się w nim względem osobnego mieszkania z osobami inszey płci pod jednym dachem postanowionego znajdzie*”...

⁵⁵⁶ Syn. poznański z r. 1720, c. 18: „*...mandamus omnibus Beneficiatis, praesertim Parochis, ut pro familia sua domestica separatam domum, a sua mansione remotam habeant, sub poena centrum Marcarum, aliisque arbitrariis, si quis intra annum non procuraverit separatam eiusmodi mansionem, vel saltem ad interim non accommodaverit*

który zarazem zarządził, że każdy beneficjat, w szczególności zaś proboszcz zapłaci 100 grzywien i poniesie inne jeszcze kary, o ile w ciągu roku nie wystawi osobnego budynku dla służby kobiecej, lub dotychczasowego dla niej mieszkania nie przerobi tak, by miało oddzielne wejście i było całkowicie odseperowane od pokoiów księdza. Biskup Poniatowski, zlecając dziekanom troskę o przestrzeganie przez duchownych przepisów co do zamieszkania z kobietami, nakazał, by kapłani do posług osobistych korzystali z pomocy mężczyzny albo chłopca⁵⁵⁷. Gdyby postępowanie duchownego ze służbą niewieścią i w ogóle z kobietami wywoływało zgorzienie i szemranie wśród wiernych, dziekan miał się zachować w sposób następujący:

1. Jak pisze synod wileński z r. 1744, najpierw wpłynie na niego, by osoby przynoszące ujmę jego opinii tak obce, jak i krewne natychmiast od siebie oddalił⁵⁵⁸.
2. W wypadku odrzucenia przez winnego zbawiennej rady, zgodnie ze stanowiskiem większości źródeł, przy mniejszych wykroczeniach i to zarówno w sprawie celibatu, jak i innych obowiązków⁵⁵⁹,

A. w myśl postanowień pastoralnej Maciejowskiego, „Reformationes Generales „synodu warmińskiego z r. 1610, przemyskiego, płockiego i wileńskiego z r. 1744 oraz Rozporządzeń Skarszewskiego —

ita veteres residentias, ut non per idem atrium, sed per aliud novum extractum, ad familiam sit ingressus, nullaque privata communicatio cubiculorum sit cum familia”.

⁵⁵⁷ Rozrządzenia, t. 1, s. 437—438, przyt. w odn. 555, oraz jego c. d.: „...a ztąd też żeby według dawnych rozrządzeń i listów pasterskich od Poprzedników naszych pisanych, do usłużenia około siebie, nie osoby z innej płci, ale z mężczyzn lub przynajmniej chłopca utrzymywali, sama bowiem dla rozmaitych racyi przystoyność, i wzgląd na stan Duchowny tego wyciąga”.

⁵⁵⁸ Syn. wileński z r. 1744, s. 16—17: „In eadem Domo cum familia, praesertim diversi sexus cohabitare, et confidenter conversari non audeant, sub poena decem aureorum hungaricalium, Collegio Dioecetano applicandorum, et ipsorum in eodem Collegia detentione per totum Mensem; propterea Decanis sub simili poena iniungimus, ut si apud aliquem ex Parochis, Commendariis, Vicariis aut Altaristis faeminas iuniores animadverterint, ex illisque suspicionem et scandalum in Populo oriri, ac murmur audiri intellexerint, mox illas etiam consanguineas amovendas curent.

Contumaces autem post unam et alteram monitionem, ultra decem dies non prorogandam, ad Nos aut officium Nostrum deferant”.

⁵⁵⁹ Syn. płocki, s. 169—170 (odn. 491); tamże, s. 178: „...si quem invenerit, ex examine, et scrutinio cum Confratribus facto (sc. in Congregatione decanali), concubinarium, ebriosum, vel quomodolibet scandalosum, aut de his probabiliter suspectum, moneat eum publice coram aliis”; syn. chełmiński, c. 3: „Advertet etiam (sc. Decanus in visitatione) in vitam, mores, actiones, occupationes, officiorum Divinorum adimpletiones, tonsuram, vestium, rei que familiaris administrationem singulorum de Clero; atque in Ministrorum Ecclesiae et domesticorum vitam, ac officia, introspeciet, monebit, corriget, levioraque puniet, graviora vero ad Nos, aut ad officium Nostrum remittet”.

ma go upomnieć bez zwłoki, początkowo zazwyczaj prywatnie i po bratersku, potem publicznie, z całą stanowczością i powagą ojcowską, wobec zgromadzonych na kongregacji dekanalnej konfratrów i starszych kapłanów⁵⁶⁰. Zarazem, o ile napomnienie dotyczyłoby konkubiniarza, nie zapomni w aktach konferencji zamieścić odpowiedniej wzmianki, wymaganej przez prawo dla wytoczenia przestępcy przez władzę duchowną procesu kanonicznego⁵⁶¹;

B. więcej, choć sobór trydencki zabrania mu sądzić wykroczeń moralnych osób duchownych⁵⁶², na podstawie zarządzeń synodu krakowskiego, chełmińskiego, poznańskiego z r. 1720, chełmińskiego, żmudzkiego i kijowskiego oraz pastoralnej Łubińskiego — o ile okoliczności tego wymagałyby, wyznaczy mu niewielką karę pieniężną, przeciętnie nie przekraczającą kwoty kilku grzywien, w diecezji jed-

⁵⁶⁰ Past. Maciejowskiego, De Congregationibus Cleri: „...quos opus fuerit, fraterne admoneant: reprehendant, corrigant, vel si id gravitas excessuum postulet, aut contumaces fuerit, ad Ordinarium loci, vel Vicarium eius generalem deferant”; syn. warmiński z r. 1610, s. 267: „...conventum Archipresbyteralem celebrabant, in quo de scandalis amovendis, ac de occurrentibus negotiis ecclesiasticis mutuo cum Parochis conferent, et si qui scandalosi atque reprehensione digni reperti fuerint, eos diligenter monebunt. Maiora vero scandala, si quae fuerint, quibus ipsi obviare non poterunt, nobis vel vicario nostro generali deferre sint obligati”; Ref. Gen., s. 14, kol. 1 (odn. następny); syn. przemyski, c. 33: „...talem enim unumquemque Beneficiatum ac Clericum, primum in Congregatione sua paterne admoneant, et monitum non tamen emendantem, absque ullo respectu, pro officii sui munere, atque conscientiae gravi onere, Nobis, aut officio ordinario deferre, omnino sunt obligati”...; syn. płocki, s. 170 (odn. 491); tamże, s. 178 (odn. 559); syn. wileński z r. 1744, s. 16—17 (odn. 558); oraz Rozporządzenia, s. 32: „...dowiedziawszy się, o którym takowym, niech po bratersku, iak Paweł S. naucza, upomni go, i poprawi; gdyby zaś występek wziął górę, albo też gdyby który z Kapłanów pogardzał tym słodkim lekarstwem, na ten czas Nam, albo Konsystorzom Naszym o tym donieść”; tamże, s. 34 — pisze podobnie.

⁵⁶¹ Ref. Gen., s. 14, kol. 1: „...si quid inuenerit (sc. Decanus in Synodo decanali), quod possit Synodaliter corrigi, et emendari, corrigat, et emendet, propositione facta coram Parochis; speciatim autem annotet, si quempiam de concubinato suspectum monuit: tales enim monitiones requiruntur in Processu contra concubinarios. Sin autem nulla sit emendationis spes, et sint de grauioribus delictis, vel negotis; ista ad Episcopum remittat, nec se ullatenus in ea expedienda, cum Parochis ingerat”; syn. płocki, s. 178: „Hanc autem monitionem speciatim in Actis (sc. Congregationis) connotet, addendo: sit ne prima? secunda? vel tertia? Quam monitionem Decanalem, in causis vitae morum, Correctionem pro Canonica, per Iudicia Officialium Nostrorum habere volumus”; oraz syn. żmudzki, s. 100, gdzie z niewielkimi zmianami stylistycznymi przytacza cyt. wyżej zarządzenie Ref. Gen.

⁵⁶² Sob. trydencki, ses. 25, de ref., c. 14, a zwłaszcza: „Nec quaevis appellatio aut exemptio praedictam executionem impediatur aut suspendatur, supradictorumque omnium cognitio non ad archidiaconos, nec decanos aut alios inferiores, sed ad episcopos pertineat, qui sine strepitu et figura iudicii et sola facti veritate inspecta procedere possint”.

nak żmudzkiej wynosząca 5 dukatów i podwajaną, a nawet potrajaną w miarę potrzeby, z której to sumy na mocy upoważnienia wspomnianego synodu poznańskiego część może zatrzymać dla siebie⁵⁶³;

C. gdyby jego interwencja nie odniosła pożądanego skutku i winowajca trwałby w uporze, nie rokując żadnej nadziei poprawy, zwłaszcza gdyby zachodziły wypadki wykroczeń szczególnie ciężkich przeciwko powściągliwości, utrzymywania u siebie w domu lub poza nim niewiast o podejrzaney opinii, odwiedzania ich ze zgorzeniem wiernych, czy podrózwowania z kobietami wspólnym pojazdem, stosownie do wszystkich przytoczonych źródeł łącznie z Rozporządzeniami Poniatowskiego i postanowieniami knogregacji synodalnej w Dunajowie — wbrew wszelkim względom osobistym jak najprędzej doniesienie

⁵⁶³ Syn. krakowski, s. 18: „...si quempiam, scandalosum, notoriisque excessibus minoribus tamen (maiores enim excessus Nobis et officiali Nostro Generali... cognoscendos reservamus) laborantem compereant; in Congregatione Decanali eundem moneant, et si monitionibus non obtemperaverit, ipsum puniant, si atem perseveraverit in pravo habitu, nec meliorem rationem vivendi assumere voluerit, eum in Relatione Conventus Decanalis... Nobis vel officiali Nostro Generali deferant”; syn. cheński, c. 3 (odn. 559); syn. poznański z r. 1720, c. 18: „In cubiculis etiam suis nunquam sibi Sacerdotes per faeminas famulari, vel ad dispensas aut armaria sub titulo recipiendorum alimenterum per cubiculum cursitare permittant, sub poena trium marcarum pro qualibet transgressione praesentis mandati a Decanis sine ullo processu iudiciali, sed simpliciter, ubi de hoc constiterit repetenda, quarum marcarum una pars fabricae Ecclesiae, altera delatori, tertia ipsi Decano cedet, in casu vero contumaciae vel incorrigibilitatis suspendentur a Decano, et ad Officium remittentur, cum praefixione termini ad comparandum coram eodem Officio.

Quodsi vero Decanus ipse, de eadem transgressione praesentis mandati accusatus et convictus fuerit, pro prima vice poena dupli, pro secunda tripli, pro tertia privatione illius punietur ab Officio” tamże, c. 34: „...Decanus cum Consiliariis, et cum iisdem Provisoribus negligentes corriget, monendo sive puniendo poena aliquot Marcarum et tandem in casu non emandationis ad Officium cum parato processu et cum voto remittet” syn. chełmiński, s. 86 (odn. 560); syn. żmudzki, s. 67—68: „Miulieres suspectas, iuvenes, cultas, procaces, ab famae, et quascunque Paroeciis consuris sibilisque perstringunt, ab obsequiis statim dimittant..., maxime alienas... sub poenis a C. Tridentino, constitutionibusque Provincialibus expressis, ac mulcta quinque hungaricalium duplicanda, triplicanda, ad quamvis monitionem Decani ruralis, aut officii Nostri.

Sub iisdem poenis et mulcta nullam, praeter Matrem, amitam, et sororem aliasque in primo et secundo gradu coniunctas... in domo sua conservent”; syn. kijowski, s. 540: „Si vero aliquod notabile crimen adveniatur, tunc deferendum est sedi ordinariae, sive eius officio.

Si vero in levioribus defectibus quis inveniatur, monendus, corrigendus, et levibus poenis afficiendus est, a confratribus senioribus, et praesertim a Decano”; oraz past. Łubieńskiego, art. 9: „Y lubo mnieysze defekta Dziekan z zgomadzonemi roztropnie poprawi, upomni y ukarze, większe iednak... Nam lub officium Naszemu doniesie”.

o nim do Kurii⁵⁶⁴ w umyślnym pisemnym sprawozdaniu⁵⁶⁵, przy czym, jak nakazuje synod poznański z roku 1720, dołączy swoją opinię o sprawie, winnego zasuspenduje i wyznaczy mu termin stawienia się przed władzą duchowną dla otrzymania należnej kary⁵⁶⁶.

3. W pewnym stopniu szczególnie stanowisko w sprawie karania przestępstw podległego sobie kleru zajmował dziekan na podstawie upoważnień synodu gnieźnieńskiego i poznańskiego z r. 1738 oraz „*Reformationes Generales*” i Rozządzeń Poniatowskiego⁵⁶⁷, przynaj-

⁵⁶⁴ Por. odn. 558 mn. oraz syn. chełmski, c. 3: „Si quis... de Clero inhoneste vixerit: Faeminas suspectas, Domi suae, aut extra foverit, vel tales cum forti suspicione, et populi scandali visitare... consueverit, ...talem et tales, iisdemque similes, qualibet Decanus, ex suo Decanatu, imo eiam ex vicino, si ille negligens fuerit, ad Nos, vel officialem Nostrum Generalem, quantotius deferre tenetur”; syn. plocki, s. 170 przytacza z niewielkimi zmianami stylistycznymi zarządzenie syn. chełmskiego; syn. chełmiński, s. 83—84, powtarzając dosłownie powyższy tekst syn. chełmskiego, dodaje: „...si quis cum mulieribus in uno curru discedere (sc. consueverit)” syn. kijowski, s. 538, podaje prawie dosłownie postanowienie syn. chełmskiego; Szurek, s. 13: „Dziekani winni bezwzględnie i dokładnie donosić instygatorowi o nietaktach, występkach, zgrzeszeniach i nadużyciach duchowieństwa i ludu”, i *Rozządzenia*, t. 1, s. 13: „...ut omni remoto humano respectu, et nulla habita ratione personarum iurisdictioni Vestae commissarum, statim et e vestigio, quae graviora, ac Nostra notitia digna iudicaveritis, denunciatis; super quibus, si aliunde Nobis informatio data fuerit, de vobis, tanquam officio vestro... non satis facientibus strictam rationem exacturos fore praemonemus”.

⁵⁶⁵ Syn. chełmski, c. 3: „...si quem a recto status et officii sui tramite declinantem audiverint et compererint, promo illum privatim, inter se et illum ipsum fraterne admoneant, deinde si se non emendaverit, in Congregatione, coram Senioribus et Consiliariis reprehendant; si autem nec sic monitus et reprehensus, a malo vel negligentia sua destiterit, tunc cum summaria informatione, illum ad Nos, aut officialem Nostrum Generalem deferant, nihil eorum omnino, quod caeteros scandalizare potest, sub anathemate, occultando”; tamże, c. 3: „Causas autem maiores et casus, scandala, aut excessus graviores, quilibet Decanus, pro debito officii sui ad Nostram, vel officialis Nostri Generalis notitiam, cum summaria informatione quantocius deferre nunquam intermittat”; syn. chełmiński, s. 83, gdzie się wyraża prawie dosłownie, jak wyżej cyt. po raz pierwszy syn. chełmski, c. 3; tamże, s. 86 (odn. 559); oraz syn. kijowski, s. 538 z niewielkimi zmianami stylistycznymi przytaczający to samo zarządzenie syn. chełmskiego, c. 3.

⁵⁶⁶ Syn. poznański z r. 1720, c. 18 (odn. 563); tamże, c. 19: „Quodsi gravius delictum, vel delinquens contumax fuerit, eundem cum parato processu, et inquisitione ad officium Nostrum cum praefixione termini ad comparandum remittet (sc. Decanus), ut ita promptius omnibus administretur iustitia, et defectus corrigantur”; tamże, c. 20, gdzie podobnie się wyraża, oraz tamże, c. 34 (odn. 563).

⁵⁶⁷ Syn. gnieźnieński, De vita et honestate Cleri: „In Contrafacientes, non solum officiales pro tempore existentes, Archidiaconi, et Decani pro sua quisque Iurisdictione, serio animadvertant... super quo conscientias eorum graviter oneramus”; syn. poznański z r. 1738, s. 98: „Quacirca Ipsis iurisdictionem in scandalosos Presbyteros permittimus, ut si quempiam in Decanali Congregatione, excessibus laborantem compererint, eundem moneant, et si monitionibus non obtemperaverit,

cych mu nad nim delegowaną jurysdykcję karną. Na mocy przede wszystkim wspomnianego synodu poznańskiego, najbardziej szczegółowo regulującego omawiane zagadnienie, do niego należało sądzić w pierwszej instancji wszystkie wykroczenia osób duchownych z wyjątkiem tych przestępstw, które według prawa uniemożliwiają spełnianie czynności kapłańskich. W razie potrzeby mógł on winowajcę zasuspendować i nakazać odprawienie rekolekcji. Od jego zarządzeń wolno było odwołać się do władzy diecezjalnej.

Tę ostatnią sam dziękając zawiadomił, o ile wyczerpał wszelkie środki poprawy. Owszem, skoro by sposztzegł, że przestępca dla uniknięcia sprawiedliwości zdradza chęć ucieczki, z pomocą asesorów uwięzi go i odda w ręce biskupa, od którego winien oczekiwać dalszych zarządzeń co do losu zabezpieczonego przez siebie majątku, jaki aresztowany zostawił.

Przykry obowiązek karcenia występnych księży dziekan miał spełniać nie tylko z obawy grzechu, jak się wyraża synod gnieźnieński i przemyski⁵⁶⁸, ale pod groźą kary. Wysokość jej, jak pisze synod krakowski, gnieźnieński i poznański z r. 1738, zależała od woli biskupa⁵⁶⁹; według synodu wileńskiego z r. 1744 — równała się sankcji karnej, jaką ściągnął na siebie kapłan grzeszący, czyli obowiązywała do zapłacenia 10 dukatów na rzecz seminarium duchownego i odbycia w nim miesięcznej pokuty⁵⁷⁰; — była od niej dwukrotnie wyższa, jak zarządza synod kijowski⁵⁷¹; w myśl postanowień synodu poznańskiego⁵⁷², a nawet, jak chce synod chełmski — kłatwę⁵⁷³.

ipsum pro qualitate excessus, si irregularitatem non sapiat, cum suspensione a Divinis et assignatione Recollectionum puniant, salvo recursu, si se gravatum senserit ad Iudicium Nostrum Ordinarium reservato. Si iautem perseverando in pravo habitu meliorem rationem vivendi non assumpserit, Nobis sive officio Nostro deferant, alioquin tenere non deferentes paena arbitraria punientur" (c. d. zob. tamże, s. 98—99, przyt. w odn. 315); Ref. Gen., s. 14, kol. 2 (odn. 538) *Rozrządzenia*, t. 1, s. 13 (odn. 564).

⁵⁶⁸ Syn. gnieźnieński, *De vita et honestate Cleri* (odn. poprzedni), i syn. przemyski, c. 33 (odn. 560).

⁵⁶⁹ Syn. krakowski, s. 4: „Decanos autem monemus, ut diligenter in mores et conversationem Cleri sibi subiecti inquirant, et quem, aut quos Clericos vel Sacerdotes talibus, et pessimae consuetudini obnoxios reperierint, ad Nos, seu officiales Nostros, quam primum deferant, sub paenis arbitrio Nostro, et officialium Nostrorum discernendis”; syn. gnieźnieński, *De vita et honestate Cleri*: „Alias si praefati Officiales, Archidiaconi, et Decani in huiusmodi animadversione fuerint remissi, aut negligentes, decleramus, quod... superintendentes memorati, tanquam pro gravi culpa omissionis, et par cura sui officii, a Nobis, et Successoribus Nostris corripri debebunt”, i syn. poznański z r. 1738, s. 98 (odn. 567).

⁵⁷⁰ Syn. wileński z r. 1744, s. 16—17 (odn. 558).

⁵⁷¹ Syn. kijowski, s. 470: „...Decani foranei in puniendis, sive annotandis, et Nobis denunciandis transgressoribus... desides... in duplo a Nobis Ordinario plectentur, ut subditi exemplum sumant”.

⁵⁷² Syn. poznański z r. 1720, c. 7: „Quam methodum correctionis

Życie i obyczaje podległych sobie księży dziekan poznawał z konieczności przy okazji odprawiania kongregacji dekanalnych, na co szczególnie nacisk kładzie pastoralna Maciejowskiego i „Reformationes Generales”, a za tymi ostatnimi prawie wszystkie pozostałe źródła prawne, jak np. synod krakowski, chełmski, poznański z r. 1720, przemyski, chełmiński, żmudzki⁵⁷⁴ i kijowski, — lub też podczas objazdu wizytacyjnego, jak podkreśla m. in. synod warmiński z r. 1610, gnieźnieński, płocki, chełmiński na innym miejscu, lwowski i Rozrządzenia Poniatowskiego⁵⁷⁵, które ponadto obok wizytacji zwykłej nakazują w razie potrzeby przeprowadzać wizytacje niespodziewane i przy tym ustawicznie baczyć, czy kto z duchownych nie dopuszcza się jakich zgorszeń i nieprzyzwoitości⁵⁷⁶.

fraternae RR. Decani... observabunt, sine ulla exceptione et respectu, exemploque praeibunt sub poena privationis officii”; syn. płocki, s. 134: „...Decanis locorum... praecipimus, ut si quod in Decanatibus suis vitio luxuriae praecipue et ebrietatis deditos noverint, sub poena privationis officii, eosdem ad Nos, vel officium Nostrum deferre quam primum teneantur.

Quodsi vero, quod Deus avertat, ipsi Decani de hisce delictis suspecti fuerint, non solum ab officio amovebuntur, sed etiam aliis gravioribus poenis subiacebunt”.

⁵⁷³ Syn. chełmski, c. 3 (odn. 565).

⁵⁷⁴ Past. Maciejowskiego, De Congregationibus Cleri (odn. 439); Ref. Gen., s. 11, kol. 2 — s. 12, kol. 1: „Successive Decanus ad Inquisitionem procedendo, dicta: Venerabiles Patres; Non postrema istius Congregationis pars est, inquisitio de vita, et honestate omnium nostrum; itaque eandem peragamus”...; syn. krakowski, s. 18 (odn. 494); syn. chełmski, c. 3 (tamże); syn. poznański z r. 1720, c. 34: „Interrogabit (sc. Decanus in Congregatione Decanali)... de honesta habitatione Cleri”...; syn. przemyski, c. 33 (odn. 494 i 522); syn. żmudzki, s. 100 (odn. 561), i syn. kijowski, s. 539 (odn. 494). Sprawy tej, noszącej często nawet „correctio fraterna”, bliżej tu nie roztrząsam, gdyż zasadniczo powinna być omówiona w rozdz. o kongregacjach dekanalnych. Zainteresowanego odsyłam do pracy S. Wysockiego pod takim właśnie tytułem, s. 79 nn.

⁵⁷⁵ Syn. warmiński z r. 1610, s. 269 (odn. 491); syn. gnieźnieński, Modus visitationis, Vita et conversatio Parochi (odn. 523 i 534); syn. płocki, s. 181 (odn. 493); syn. chełmiński, s. 89 (tamże); syn. lwowski, ses. 1, c. 2 — De ep. past., c. 9, przł. w odn. 491 i 527, oraz c.d.: „Quod ut facilius praestare valeant, singulis annis, qualibet Decanus Foraneus, suum in mense Septembri visitabit Decanatum, omnique sedulitate omnes inspiciet Ecclesias”...; *Rozrządzenia*, t. 4, s. 40—41: „Uczynią po tym ścisłą Informacją i Scrutinia nawet z Ludzi ze Wsiów na tę Wizytę tym końcem zebranych... czyli się nie postrzeżę jakie zgorszenia lub nieprzyzwoitości w Kapłanach? i jeżeli się na to nie skarży kto z Parafianów, albo czyli do tego przynajmniej jest iaka pozorna suspycja? czyli chowają czeladź uczciwą? czyli w osobnym, iak Synod ostatni i Nasze przepisy zalecają, mieszkają domu? i czyli względem usłużenia około siebie wszystkie Rozrządzenia ściśle zachowują”.

⁵⁷⁶ *Rozrządzenia*, t. 4, s. 58—59: „Nie tylko ciż Ichmć Dziekani w przepisanych corocznie do Wizyt czasiech, gdyby tego potrzeba wyciągała i niespodzianie nawet zieżdzać na miejsca swych Benefycyatów mogą i powinni, i gdzieby bez zwłoki, osobiłwie co do... oddalenia, uchoway

W tymże samym celu wspomniane wyżej pomniki prawodawstwa XVIII-wiecznego często polecają utrzymywać żywy i wszechstronny kontakt z ludem wiernym, ze świeckimi osobami urzędowymi, jak rajcy i ławnicy, ze służbą kościelną, z pracownikami miejscowej szkoły oraz i to przede wszystkim z samymi księżmi, którzy mają obowiązek informować w sekrecie swego dziekana o wszelkich, a zwłaszcza cięższych uchybieniach konfratrów⁵⁷⁷.

Przy dochodzeniu prawdy, według zalecenia „Reformationes Generales” i synodu gnieźnieńskiego, należy postępować skrupulatnie, ale zarazem z taktem i nie szafować zbyt przysięgą⁵⁷⁸.

„A gdyby sam Dziekan nieprzykładne życie uchoway Boże miał prowadzić — pisze pastoralna Łubieńskiego⁵⁷⁹ — każdy kapłan, osobiwie blisko mieszkający donieść obligowanym iest”.

W wypadku dowiedzenia mu lekkomyślnego postępowania ze służbą kobiecą, w myśl nakazu synodu poznańskiego z r. 1720, za pierwszym razem płacił w stosunku do kary grożącej zwykłym duchownym kwotę podwójną, tj. 6 grzywnen, za drugim razem — potrójną, za trzecim zaś — tracił swoje stanowisko⁵⁸⁰. Zgodnie z postanowieniem synodu płockiego, za uleganie występкови nieczystości i pijaństwa nie tylko przestawał być dziekanem, ale podlegał jeszcze innym surowym karom⁵⁸¹.

c.d.n.

Ks. Marian Przybyłko

Boże, zgorszeń iów zachodzić kiedy mogących, a nawet i na tym nie mają przestawać, lecz bacnością nieustanną tego przestrzegać, jeżeli się inter Decanales co nie przyzwolitego nie dzieie”... Zob. także odn. 169.

⁵⁷⁷ Syn. chełmski, c. 3 (odn. 432); syn. gnieźnieński, *Modus visitationis, Vita et conversatio Parochi*: „Inquirendum de vita et conversatione Parochi singillatim ex Oeconomis Ecclesiae, et populo, consulibus, scabinis”, syn. płocki, s. 171 (odn. 432); syn. chełmiński, s. 84—85 (tamże); *Rozządzenia*, t. 4, s. 40—41 (odn. 575).

⁵⁷⁸ Ref. Gen., s. 7, kol. 1—2: „Ad Inquisitiones, de vita et honestate Clericorum, et Sacerdotum, maxime infamatorum processuri, imprimis iuramentum de veritate dicenda, in praesentia Parochi ad hoc specialiter citati, recipiant a testibus...”

Recipiantur autem testes non qualescunque personae, sed quantum fieri potest, maxime idoneae, Plebanis aut Clericis non suspectae, praecipue vero Patronorum (quibus denunciatio potissimum competit), de vita et honestate Parochi inquirantur testimonia, eorumque postulationes audiantur”; syn. gnieźnieński, *Modus visitationis, Vita et conversatio Parochi*: „In Inquisitione tamen circa Visitationem facienda, non debet ab iis, qui examinantur, exigi iuramentum, in specie de vita et excessibus Parochi, vel aliorum Sacerdotum... In genere tamen potest, exigi iuramentum, ut dicant, si quae sciunt, reformanda in Ecclesia, tam in capite, quam in membris”.

⁵⁷⁹ Past. Łubieńskiego, art. 9.

⁵⁸⁰ Syn. poznański z r. 1720, c. 18 (odn. 563).

⁵⁸¹ Syn. płocki, s. 134 (odn. 572).